

Romsics Ignác–Rác András–Fedinec Csilla:
Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel.
Budapest, Kocsis Kiadó, 2023, 104 p.

Napjaink, utóbbi hónapjaink, s félő, még tovább tartó nyomasztó élménye az oroszok által indított háború Európában. Csaknem azt írtam, számunkra indirekt élménye, de hát nem az; nem arról van szó, hogy itt vannak a kertek alatt, itt zajlik a háború, Európában, közvetlen szomszédunknál, s egy-egy elkóborolt lövedék vagy más harci eszköz már itt is volt és van. Nem is arról, hogy pozsonyi bérházunk lakóinak egy része már ukrán menekült nők és gyermekek számára adta ki bérbe lakását, vagy hogy a szemközti polgármesteri hivatalban minden kétnyelvű (szlovák és ukrán), a boltokban a korábban ritkaságszámba menő pohánkától (hajdina) roskadoznak a polcok, a borbélynál is lehet már ukrán férfifodrászt (ő is fiatal nő) kérni, a mellettünk levő piacon az őszibarack, a dinnye és a szilva továbbra is jól fogy, de a legtöbb fiatal anyuka krumplit keres és vásárol stb. Nálunk zajlik a háború, még nem annak hívják, mert még nem katonai a formája-jellege, ne is legyen soha az; a nyomasztó élmény azonban már itt van, másfél éve. Már nem a drágának tűnő, a városban elsuhanó vagy rövid ideig parkoló ukrán jelzésű személygépkocsik látványa jellemző a fővárosra, hanem az autójukkal taxi vagy futárszolgálatot teljesítőké, ezeké a szorgos, szűkszavú munkásoké, meg a kasszáknál kiszolgáló munkásnőké, ma úgy mondjuk, munkavállalók ezek; vállalnak ezek mindent, csak legyen fedél, élelem, orvosi ellátás, ha szükséges.

Kocsis András Sándor (kiadó) kiváló, 13. évfolyamát író, 84 oldalas folyóirata, a *BBC History* történelmi magazinjában (főszerkesztő: Györfly Iván, szerkesztő: Csunderlik Péter, online-változat: Fazekas László) figyeltem fel tavasszal (az áprilisi szám fő témája a

Harmadik Birodalom megszilárdulása, majd összeomlása, Hitlerrel a főszerepben) az újabb mellékletre, ez most 8 oldalon foglalja össze az orosz–ukrán háború első évét. Rác András térképekkel illusztrált tanulmánya mindenképp olyan szakszöveg, melyre érdemes odafigyelni, gondosan olvasni, szerkezete és terjedelme igazán nem megterhelő. Ezt megelőzően, a márciusi számban is volt melléklet, 16 oldalon, benne Romsics Ignác tanulmánya az orosz birodalom eszméjéről, erről a különös fenomenről, a szerző „gondolat”-nak nevezi, nos, ennek alakulásáról, múltjáról s jelenéről. A soron következő, a májusi lapszám pedig folyóiratunk szerkesztőbizottsági tagjának, a szintén történész Fedinec Csilla tanulmányát hozza, s ez már címével is napjaink, utóbbi hónapjaink, közel- s félő, távolabbi jövőnket vetíti elénk címében is: Putyin és Zelenszkij. (Most a szövegszerkesztő pirossal aláhullámozta az ukrán elnök nevét, nem tudom, felvegye-e a szótárba, fogom-e még leírni s hány-szor, egyébként nem zavar a piros.)

Kiadóról lévén szó, nem lehetett túl nagy gond e három folyóiratszöveg egybeválogatása, blokkosítása és külön könyvben megjelenítése, szervezőkészség és hozzáértés kérdése, meg nyilván színvonalé is, mindhárom a magazinon is meglátszik, mindenesetre a szóban forgó publikáció az idei könyvhéten már mindenütt kapható volt, Pozsonyba szlovákiai futár hozta.

Romsics dolgozata (*Az orosz birodalmi gondolat múltja és jelene*) látszólag szabadon előadott tények sora, különösebb kommentár nélkül; e birodalom helyezkedése, növekedése, gyarapodása-terjeszkedése első látásra olyannak tűnhet, akár a többi, már nem létező nagyé, nem az Osztrák–Magyar Monarchiára gondolkod most, bár arra is gondolhatnék, itt, ahol élek (még – úgy érteve, még élek, családommal együtt, még itt), egy kőhajításnyira Béctől, hanem mondjuk távolabbi múlt biro-

dalmakra (Romsics Ignác a 14. századdal indítja az oroszokét, csírájával, a Moszkvai Fejedelemséggel); most épp Hérodotosz jutott eszembe, aki elképedve jegyezte le, hogy Babilon kapcsán a prófétának (az i.e. 8. században) igaza volt-lett, mármint tényé vált: „Olyan lesz Babilón, a királyságok díszje, a káldeusok büszke ékessége, mint amilyen Sodoma és Gomora lett, amikor Isten elpusztította.” (is13,19). Hogy ez a másik, mármint az orosz birodalom aztán nemzedékről nemzedékre lakatlan maradna, ahogy a biblia írja, nem hinném, majd újjáépítjük Ukrajnát, aztán egy újabb tervvel nyilván Oroszországot is. Mi, magyarok ezt a sokszor ismétlődő történelmi tényét egy Berzsényi-ódából ritmizálva is ismerhetjük: „Róma s erős Babylon leomlott.” Szóval Romsics bemutatja, a Moszkvai Fejedelemség a 14. sz. elején 47 ezer km²-nyi volt, Rettegésván birodalma a 16. sz.-ban már 2,5 millió, haladunk sorjában (lévén szó könyvismertetőről, én itt most nagyobb léptékkal), a 19/20. sz. fordulóján a cáré 22 millió km², majd a szerző a Fedinec-Font-Szakál-Varga-könyvre (Ukrajna története...) hivatkozik, száz évvel ezelőtti időben járunk: „a »Csendes-óceánnál véget értek a csaták«, vagyis a cári birodalom közép-ázsiai és távol-keleti tartományai is a szovjethatalom ellenőrzése alá kerültek.” (11. p.) Így valahogy. Romsics sok mindent érint, szintén csak tényszerűen, Hitler kapcsán, megemlíti pl., hogy a 2. világháború elején „az angolszászok nem elleneztek a kezdeti szovjet területi követeléseket” (16. p.), mondjuk, a nyugati irányban való terjeszkedés lehetőségéhez már felemás mód viszonyultak, a háború vége előtti formális diplomáciai megállapodás, a hírhedt „százalékos megegyezés” értelmében pedig „Nagy-Britannia számára Magyarországon és Bulgáriában 80%-os szovjet befolyás is elfogadható volt”. (17. p.) Tudjuk, 1991-ben már ki is vonultak a szovjet csapatok Magyarországról. Görögországban 10%-nál nem többet irányzott elő a megegyezés. Idézi Milovan Gyilaszt is, aki feljegyezte Sztálin szavait: „Ez a háború nem olyan, mint a régiek; aki

elfoglal egy területet, az arra saját társadalmi rendszerét is rákényszeríti. Mindenki addig terjeszti ki a saját rendszerét, ameddig a hadserege eljut. Másként ezt nem lehet.” (19. p.) Egyébként az Egyesült Államok, jegyzi meg a szerző, „szavakban többször tiltakozott a kelet-európai államok szovjetizálása ellen”. Oroszország 2000-ben – s ez már a Romsics-szöveg egyik fejezetének záró szakasza – a termelés értékében 2,5%-át teszi ki az amerikai-nak, Belgiumot, picit ugyan, de megelőzi. „A vásárlóerőre számított egy főre jutó nemzeti jövedelmé”-nek aránya révén a világranglista 55. helyén áll (Magyarország a 43-on). Új fejezet, Jelcintől napjainkig, az 1990-es évek kezdeténél tartunk: „Közben Oroszországhoz hasonlóan Ukrajna is közeledett a Nyugathoz.” (31. p.) Zárszó, s ez már a könyv terjedelmének a fele: „2022. február 24-én a második világháború 1945-ös befejeződése óta Európa legpusztítóbb háborúja kezdődött el.” (48. p.)

Rác András dolgozata (*Az orosz-ukrán háború egy éve*) kronológiai rendben taglalja a történeteket, csaknem történelmet írtam, de még ugye, lásd mint lejjebb: tart, s ennek megfelelő a bevezetője is, mely szerint a háború „nem 2022. február 24-én kezdődött, hanem 2014 eleje óta tart”. (49. p.) A közelmúlt sajnálatosan jól ismert eseményei következnek; csak a fejezetcímeket idézve: Oroszország elismeri Donyeck és Luhanszk függetlenségét, Oroszország 2022-es villámháborújának kudarca, A Kijevért vívott csata, Kiegyenlítődések és erőviszonyok, Orosz sikerek a Donbászban, Ukrán ellentámadás, Orosz mozgósítás és annexió, Stratégiai patthelyzet és újabb orosz offenzíva, Háború a mérlegen [itt azért álljunk meg egy pillanatra: Ukrajna a háború előtt 43 millió lakosú volt, ma kb. 32 millióan élnek az országban – 65. p.], A jövő: tartós elhidegülés a Nyugat és Oroszország között... A fejezetek nagyon sűrűek, úgy érteve, kevés szöveg, sok mondanivaló, és itt nem feltétlen csak a bucsai mélysárlásra kell gondolni. A recenzens is rövide fogja, ez már a tanulmány végéből származik: „Ilyen értelemben a

háború valószínűsíthetően Moszkva *soft power* befolyásának végét is jelenti. Azzal ugyanis, hogy az orosz hadsereg Ukrajna többségében orosz nyelvű lakosság által lakta részeit rombolja, és követi el ott emberiség elleni bűncselekményei sorát, járulékos hatásként hitelteleníti a Kreml törekvéseit arra, hogy saját befolyása alatt egyesítse az orosz ajkúakat. Az erre használt *russzkij mir* kifejezés keserű ironiája, hogy a *mir* szó nemcsak »világ«-ot, de »béké«-t is jelent. Tavaly február óta számos vicc, illetve elkeseredett megjegyzés épül erre a kettős jelentésre, így például az, hogy a lerombolt ukrainai falvak jelentik az orosz világot, illetve békét. Összességében tehát az „orosz világ”, a *russzkij mir* megte-remtésének esélye valószínűleg szintén Oroszország háborús veszteségei közé kerül.” (68–69. p.)

A könyvet Fedinec Csilla tanulmánya zárja, címe egyértelmű: *Putyin és Zelenszkij*, van a szövegben két portré is (mindketten asztal mögött ülnek, a kezük is látszik, nyilván az utánunk következő nemzedékek számára lehet ez hasznos). A szerző alaposan megrajzolt, adatolt portrékat készít, jellemzésekkel, de főleg cselekedeteik alapján jellemez, illetve itt is úgy van, amint az előző két tanulmány esetében: a szikár szöveg önmagáért beszél, nem szükséges a sok kommentár. Meg aztán ez a térség nemcsak privát kutatóterületeinek s tanulmányainak terepe, eddigi szerkesztői tapasztalatait is kamatoztatja itt, jusson eszünkbe egyebek közt a »*Kijevi csirke*«. (*Geo*)*politika a mai Ukrajnában* c. sokszerzős kötet, mely az ő szerkesztésében jelent meg (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, Kalligram, 2019; Dobos Balázs és Fedinec Csilla kronológiájával; felelős kiadó: Mészáros Sándor, grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés: Hrapka Tibor). Putyin felemelkedése – így az egyik fejezet cím, ismerjük, de aztán mégsem, mert Fedinec Csilla olyan apróságokról is tud, amelyekről csak a vele nagyjából hasonló tájékozottságú (és nyelv- meg szakismeretű) tudhat, s ezeket az apróságokat

szövi egybe, saját, visszafogott stílusában: „Az 1999-ben hivatalba lépő Putyin elnökségének korai időszakaszában arcképét már szőnyegbe szőtték, alakját egy uráli öntödében bronzba öntötték, Cseljabinszkban olyan órát gyártottak, amelynek számlapján az elnök képe volt látható, a helyi cukrászda ugyanilyen mintájú tortát árult, a »Putyin bár« nevű vendéglátóhelyen pedig »Amikor Vova kicsi volt« tejturmixot lehetett kapni...” (79. p.) és így tovább. Zelenszkijről hasonló közelkép készül, bár neki, lévén színész, nem volt ekkora funclubja. Általában az ukrainai parlamenti választások kapcsán fontosnak tartja megemlíteni, hogy a 2019-es kampány már az internet és a koncertek megnövekedett szerepében zajlott, ezzel szemben (s e helyt Jessica Pisano egy írására hivatkozik: *How Zelensky has changed Ukraine. Journal of Democracy*, 2022/3.) „Zelenszkij olyan kampányt folytatott, amely elutasította a szavazatok kikényszerítésére szolgáló patrónusi hálózatok vagy a népi támogatás egyéb megrendezett imitációinak bevezetését”. (91. p.) A szerző dolgozata utolsó fejezetének címe: *A jövőről. Hogy mit gondoljunk a jövőről, nem tudom, általában szerkesztőként is derűlátó szoktam lenni, a Berzsenyi-ódához pl. azonnal Kovács András Ferenc más ritmusú, derűlátóbb verssora ugrik be: „Óh, Babylon stabilon leomlott.” Biztosra veszem, hogy ez jobb hely, mint mondjuk egy Putyin bár – volna, Pozsonyban.*

Ajánlom az olvasónak a könyvet, a tegnapi napról és a máról. (Igazán nem drága.)

(Korrekto: Fogarasy Judit, borító: Kiss Áron.)

Csanda Gábor

Bajcsi Ildikó: Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944). Budapest, Múlt és Jövő–Clio Intézet–Impulzus, 2023, 204 p.

Bajcsi Ildikót, a budapesti Clio Intézet tehetséges fiatal kutatóját nem kell bemutatni, hiszen

tudományos körökben mind Magyarországon, mind Szlovákiában jól ismertek írásai, s a történelem iránt érdeklődő nagyközönség is gyakran hallhatja előadásait. Korához képest meglehetősen gazdag életművéből itt csak néhányat említek: mindenekelőtt a legelső monográfiáját, mely doktori témája lezárásaként *Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában: A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után* címmel jelent meg. (Bajcsi 2021.) Ezenkívül a Clio Intézet honlapján elektronikus formában számos nagyobb lélegzetű munkáját olvashatjuk, ilyenek például a *Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a Komáromi járásban*, (Bajcsi 2020c) vagy a *Szlovák történészek Trianon értelmezései: Historiográfiai áttekintés (1989–2019)*, (Bajcsi 2020b) vagy „Az új életnek útjában áll a zsidóság”: *Jaross Andor és a zsidókérdés (1938–1940)* (Bajcsi 2023b) című írások.

Ez alapján is jól látható tehát, hogy a társadalomtörténész szakíró érdeklődésének homlokterében Komárom városa és térsége, a kisebbségi lét és identitás, valamint a helyi zsidóság története áll, és hogy jellemzően a 20. század első felére vonatkozóan folytatja e sokszor igencsak bonyolult módon egymásba kapaszkodó témák tudományos igényű feldolgozását.

Itt ismertetett kötetének bevezetőjében utal arra, hogy az szintén a Clio Intézet honlapján elektronikus formában elérhető *Nemzet-hűség és őrségváltás. A komáromi zsidóság díszkriminációja (1938–1941)* (Bajcsi, 2020a) című korábbi művének az 1944-ig kibővített változata. Saját szakírói tapasztalatom alapján jegyzem meg: ez az eljárás mindképpen helyes, hiszen újabb és újabb források mindig előkerülnek, vagy a meglévők új szempontú elemzésének lehetősége nyílik meg. Ahogy mondani szoktam: kész könyv nincsen!

Ami a kötet mögött álló kutatások munkamódszerét illeti, az a társadalomtudományok elvárásait követi, és azokat minden tekintetben kielégíti. A szerző előbb feldolgozta a ren-

delkezésre álló magyar és szlovák nyelvű szakirodalmat témájára, különösen Komárom térségére és a felvidéki zsidóságra vonatkozóan, a meglévő anyagot könyvének fejezeteibe osztotta. Megjegyzem, ha csak az irodalomból a térséget illető tények és megállapítások összegyűjtése történt volna meg, már az is jelentős előrelépés lett volna a további kutatások folytatására nézve. A szerző könyvének azonban a legfőbb hozadékát az jelenti, hogy az országos problémák helyi szintű megvilágításához levéltári forrásokat tárt fel, amiket azután a szakirodalom alapján megrajzolt történeti kontextusba tökéletesen behelyezett. E kutatásait főleg a Nyitraivánkán működő Nyitrai Állami Levéltárban s annak komáromi fióklevéltárában folytatta, ahol a Magyarországhoz visszacsatolt Komárom vármegye főispáni és alispáni, a Komáromi járás főszolgabírói, továbbá Komárom törvényhatósági jogú város iratait vizsgálta. Ezenkívül még nagyszámú korabeli sajtóanyagot is áttekintett, közülük csak a *Komáromi Lapok* cikkeit említem meg. Mindez azért is jelent nóvumot, mert ezeknek a forrásoknak a nagy része korábban még nem látott napvilágot egyetlen feldolgozásban sem.

A csaknem hétszáz (!) lábjegyzetben rendkívül gondosan adatolt, bőséges szakirodalom-jegyzékkel ellátott, 13 fejezetbe (azon belül alfejezetekbe) tagolt könyv ne riaszsa el a történelemtudomány iránt „csak” laikusként érdeklődő nagyközönséget, hiszen Bajcsi Ildikó olvasmányos, közérthető stílusa, művének erősen strukturált, logikus felépítése nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az olvasó az események labirintusában ne tévedjen el. Ráadásul írását megható és megrázó személyes történetek színesítik, melyek még olvasmányosabbá teszik. Ilyen például Földes Sándorné komáromi lakos kérelmének esete, amit kislánya érdekében egyenesen Horthy Miklósnéhez intézett a következő szöveggel: „20 éves kislányom, ki református hitre tért, úgyszintén én is, – a II. sz. zsidótörvény szerint zsidónak számít, s hiába végezte kitüntetéssel a pozsonyi magyar kereskedelmi akadémiát –

nem kap sehohol kenyeret, – mert zsidónak számitják. A legrosszabb gondolatokkal foglalkozik, s attól kell tartanom, hogy öngyilkosságot követ el reménytelen helyzetében.” (Bajcsi 2023a, 82. p.) Hogy eredményes volt-e a kérény? Ez is kiderül Bajcsi Ildikó könyvéből.

A szerző nagyközönség iránti nyitottságát szintén kifejezi, hogy igényesen összeválogatott korabeli fényképeket is találunk kötetének lapjain. Ráadásul olyan ritka kép is van közöttük, mint amilyen a komáromi Wilhelm családról készült fotó, melyet a szerző a Komáromi Zsidó Hitközség gyűjteményéből és engedélyével közölt.

A könyv szerkezetét alapvetően a kronológia elve határozza meg: a kötet témája, azaz a komáromi zsidóság diszkriminációja – természetesen az előzmények lényegre törő összefoglalása után – az első bécsi döntés (1938. november 2.) után „kerül középpontba”, majd a második, a harmadik és a negyedik zsidótörvény helyi végrehajtását és hatását vizsgálva a gettósítás és deportálás időszakáig jut el.

Bár helyesebbnek tartanám, ha a könyvet maga az Olvasó fedezné fel, úgy gondolom, hogy egy könyvismertetésnek a tömör tartalmi összefoglaló, illetve a bemutatott főbb problémakörök felvázolása mindenképpen része. E helyen – az ismertetés terjedelmi kereteire figyelemmel – nem fejezetenként haladok, hanem azon logikai vonal mentén, amit én látok.

A csehszlovák politikusoktól egyáltalán nem állt távol az antiszemitizmus: a helyi zsidó lakosságot bántalmazta a bevonuló csehszlovák katonaság a trianoni impériumváltáskor. 1921-től kezdve azonban a népszámlálások alkalmával beiktatták a zsidó nemzetiség kategóriáját, ami összekapcsolódott a csehszlovákiai magyarság számarányának csökkentésére irányuló törekvéssel. Mindazonáltal a komáromi zsidó közösség nagy része magyar anyanyelvű és érzelmű maradt. Bajcsi Ildikó könyvéből megtudjuk, hogy – az 1944-ben Auschwitzban elhunyt – Waldmann Ernő rabbi még a csehszlovák tanfelügyelőt is kiok-

tatta: „Uram, a mi hitközségünkben nincs egyetlen ember sem, aki az államnyelvet tudná, nem szükséges tehát, hogy a lelkész ismerje azt.” (Bajcsi 2023a, 26. p.)

A dél-szlovákiai – és azon belül a komáromi – zsidóság mégis szorongással fogadta az első bécsi döntést, ugyanis a visszacsatoláskor Magyarországon már hatályban volt az első zsidótörvény. A szerző kiemeli, hogy ezt a helyi zsidóság szempontjából a „kisebbségi rossznak” kell tekinteni, mert az 1939 márciusában, Németország bábállamként megalakult tisói Szlovákiában már 1939-ben a nürnbergihez hasonló faji alapú zsidórendeletet bocsátottak ki. A visszacsatolást követően megtörténtek az első antiszemita incidensek, úgymint Komárom főorvosának, Magyarországon az első agydagatanműtétet végrehajtó Lipscher Mór mellszobrának a széttörése.

A kötetnek rendkívül fontos része a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterének, vagyis Jaross Andor antiszemitizmusának mélyelemzése, aki kulcsszerepet játszott a „visszatért” „opportunistá” zsidóság képeinek a megteremtésében. A zsidóellenes irányt vett *Felvidéki Magyar Hírlap* például azt állította, hogy a zsidók saját pártot alapítottak, a népszámlálásnál is zsidónak vallották magukat, így Pozsonyban és Kassán annyira leesett a magyarság aránya, hogy elveszett a nyelvhasználati joga. A szerző rámutat, hogy az államváltást követően Kassán valóban magas volt a zsidóság asszimilációja, ez azonban Komáromra nézve nem igaz. Ezenkívül mindenképpen ki kell emelni, hogy Bajcsi Ildikó Jaross nézeteit megvizsgálta a Budapest Főváros Levéltárában őrzött népbírói periratok tükrében is. Továbbá szól Jaross mentesítési ügyeiről s a felvidéki miniszternek és körének az iparengedélyek revíziójával kapcsolatos korrupciós ügyeiről. Fontos szerepet játszott ugyanis a dél-szlovákiai zsidóság gazdasági ellehetlenítésében, hogy felülvizsgálták iparengedélyeiket. A kötetben számos helyi vonatkozású iparrevíziós ügygel találkozunk, továbbá a társadalomba egyre inkább beépített

antiszemitizmus következményeként személyes konfliktusok egész sorát olvashatjuk. Ilyen például az – a helyzet tragikumában korunk olvasóját mégiscsak megmosolyogtató – eset, amikor Lovász Ferenc a zsidó származású Reif Henriket azért jelentette fel, mert „1939. október 3-án az Otthon kávéházban összeszólalkozás közben azt mondta neki, hogy ő egy »szar« és a levente intézmény is egy »szar«” (Bajcsi 2023a, 93. p.) – ahogy olvashatjuk azon az iraton, amit a szerző az általa szintén átkutatott Komáromi Királyi Ügyészség anyagában lelt meg.

A második zsidótörvényt követő időszak feldolgozásában világosan kirajzolódik Alapy Gáspár komáromi polgármester és a városvezetésben szintén részt vevő Balogh Miklós temetkezési vállalkozó konfliktusa. Alapy ugyanis túlzottan toleráns magatartást tanúsított a helyi zsidókkal szemben, így 1944-ben őt is deportálták. A szerző egyébként a *Polgármesteri székől a marhavagonba* című munkájában külön is megörökítette Alapy emlékét. (Bajcsi 2020d)

A továbbiakban szemléletesen mutatja be a zsidótörvényeket kijátszó stróman-rendszer, valamint a csendestársi viszony helyi működését – az előbbiről a könyvben idézett *Komáromi Lapok* egyik cikke így ír: „Élvezik a keresztény konjunktúra gyümölcseit, s a százhatvan-kétszáz pengővel jutalmazott szalmember, az üzleti pótanyag az utcán sétál, vagy az üzletajtó előtt sütkérezik, hiszen jól megfőzte a levesét.” (Bajcsi 2023a, 92. p.)

Megtudjuk, hogy a harmadik zsidótörvényt Alapy is szorgalmazta, ugyanis attól a jogalkalmazás egyértelműsítését és a törvénytelenségek megszüntetését várta. Ez érdekes következtetésre vezethet: bár a harmadik zsidótörvény német mintára kétségkívül faji alapokra helyezkedett, továbbra is a sajátosan magyar, jellegében gazdasági-szociális („Prohászka-féle”) antiszemitizmus érvényre jutását segítette. 1941-ben azonban már felsejlik a *Komáromi Lapok* hasábjain a holokauszt víziója: „Egyik vezető tisztviselőnk mondta, mikor a

zsidóknak a piacról kitiltását követelték tőle, hogy ő – bár nem antiszemita –, mégis hajlandó mind a zsidót kivégeztetni, ha azt a törvény elrendeli, de amit a törvény nem parancsol, azt nem hajtja végre éppen a törvénytiszteletnél fogva.” (Bajcsi 2023a, 105. p.)

A sajtó zsidóellenes látásmódját a szerző által összegyűjtött olyan korabeli cikkek is jól tükrözik, amelyek a zsidóság gazdasági sztereotípiáit erősítették. A szerző ezzel azt is jelezte, hogy a gazdasági csalások kapcsán elsősorban a zsidókat jelenítették meg. Weisz Dezsőnek például 400 pengős pénzbüntetést kellett fizetnie, mert közfogyasztás céljából hozott forgalomba 40 rész vízzel kevert tejet. 1943-ban pedig internálták juhtúróval való üzérkedés miatt, mivel árúját a hatósági ár több mint kétszeresén árusította. (Bajcsi 2023a, 123. p.)

Mivel az 1920 és 1935 közötti csehszlovák földreform során kiosztott birtokokból magyarok alig részesedtek, a negyedik zsidótörvény végrehajtása során ennek kompenzálására törekedtek, sőt a csehszlovák földreform revíziója nyomán számos jogszerű zsidó birtokszerzést is hatálytalanná tettek. Bajcsi Ildikó könyvében rávilágít a földek újraosztását övező korrupcióra, és bemutatja, hogy milyen lépéseket tettek a termelés folyamatosságának biztosítására.

Az 1943. év a magyarországi zsidóság szempontjából átmenetet jelentett, mivel a törvényhozás gyakorlatilag szünetelt. A szerző azonban további érdekességeket emel be, egyebek között a komáromi munkaszolgálatosokról. Például a népbírósi iratanyagból közli azt az esetet, amikor Gimes Ottó munkaszolgálatos így panaszkodott őrmesterére: „Durmics őrmester állandó rettegésben tartotta a századot, folyamatosan zsidózott, éltette Szálasit és bennünket rendszeresen véresre vert. Durva, kíméletlen, minden gazságra elszánt szadista természetű Durmics válogatott kínzásokat alkalmazott, pocsolába hajszolt, munka közben állandóan ütlegelt, vagy veretett bennünket, hasáb fákat vert a fejünk-

höz, a jeges Dunába kényszerített egyeseket, így Kellner nevezetű bajtársam az így szerzett betegségébe belepusztult.” (Bajcsi 2023a, 157. p.)

Az összegzést megelőzően a komáromi zsidóság gettóításáról, az életben maradási vívott kétségbeesett küzdelméről, az embermentőkről és a deportálásról olvashatunk – egy bőrkereskedő például a csendőrök-höz fordult: ha bezárnák őt, megmenekülhetne az elhurcolástól. Szívszorító Holczer Szilárd kéziratos önéletrajzából származó visszaemlékezése is, melyből Bajcsi Ildikó az alábbi részt idézi: „A bevagónirozás borzalmas körülmények között ment végbe, a magyar csendőrök útlegelve hajtották be a népet, mint a marhákat a vagonokba. Ott aludtak, ott végezték el a szükségleteiket picis kis helyre összetömörítve, a betegek jajgattak, ordítottak, elképzelhetitek, hogy egy ilyen szerelvény, amikor megérkezett Auschwitzba és kinyitották az ajtókat, hogyan nézhetett ki.” (Bajcsi 2023a, 166. p.) A győri és a komáromi szállítmányt egyébként az ausztriai Strasshofba kellett volna irányítani, ám azt tévedésből Kassa felé küldték mégis.

Végül, e meglehetősen vázlatos tartalmi összefoglalás után szeretném a gondos szerkesztői munkát külön kiemelni, mely a Clio Intézetet dicséri, továbbá a kötethez egy személyes ajánlást is fűzni. Én közjog- és közigazgatás-történettel foglalkozom, így – bevallom – merevebb, szabályozásra és végrehajtásra irányuló gondolkodásom miatt viszonylag távolabb állnak tőlem a társadalomtörténeti írások. Ám a társadalomtörténész szerző talán maga sem gondolja, hogy milyen tetemes forrásanyagát dolgozta fel az általam preferált diszciplínáknak. Könyvének leginkább az olyan részei kötöttek le, ahol például azt tárgyalja, hogy 1938 novemberében és decemberében – a katonai közigazgatás időszakában – komáromi zsidókat a csendőrség községi illetőség hiányára hivatkozva hurcolt el, viszont az 1939 februárjában létrejött szlovák–magyar bilaterális egyezmény a községi illetőség helyett már a modernebb, állandó

lakhely fogalmát vezette be. (Bajcsi 2023a, 45. p.) Vagy például ahol rátér arra a problémára, hogy mivel Szlovákiában már 1942-ben megkezdődött a zsidók tömeges deportálása, átmenekülési hullámmal kellett szembenézniük a határterületeken a magyar hatóságoknak. Az átszökést segítő „bűnszervezetet” 1942 tavaszán Komáromban fedték fel. (Bajcsi 2023a, 124–125. p.)

Azt pedig talán felesleges is említeni – hiszen elég csak a kötet címében szereplő „jog” szótagra rápillantani –, hogy a zsidótörvények helyi alkalmazásához vagy kijátszásához a könyvben mennyi forrásanyagot lehet találni. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy Bajcsi Ildikó az észak-komáromi római katolikus plébánián található keresztelési anyakönyveket is átnézte. Ezáltal pedig a katolikus egyházba történő kikeresztelkedések számát is nyomon követte, ami a zsidótörvények egymást követő sorában az érintetteken – sajnos – már egyre kevésbé segített. Legújabb műve tehát a más szakterülettel foglalkozó kollégáknak is hasznos információkat ad, ezért jó szívvel ajánlom számukra!

Befejezésül: kutatásai folytatására biztatom a szerzőt! Bár kötetének utolsó lapjain érintőlegesen foglalkozik vele, érdekes lenne megvizsgálni a holokausztot túlélők visszatérését, a helyi zsidó közösség újjáépülését az ismét Csehszlovákiához került területen, az újabb impériumváltás fényében. Érdemes lenne a forrásanyagot a magyar közigazgatás szempontjából nézve is rendszerezni, esetleg még kiegészíteni, a főispán, az alispán és a szolgabíró(k) személyéről, pályafutásukról, jogalkalmazási gyakorlatukról és különösen a zsidósághoz való viszonyukról még többet megtudni, pontosan úgy, ahogy kirajzolódik előttünk Alapy polgármester gondolkodása is. Kívánom, hogy a szerző az eddigiekhez hasonló sikerrel folytassa a témában a kutatásait!

*

- Bajcsi Ildikó 2023a. *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi és környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944)*. Budapest, Múlt és Jövő–Clio Intézet–Impulzus.
- Bajcsi Ildikó 2023b. „Az új életnek útjában áll a zsidóság”: Jaross Andor és a zsidókérdés (1938–1940). *Clio Műhelytanulmányok*, 1. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2021. *Kisebbségi magyar küldetés Csehszlovákiában: A sarlós nemzedék közösségi szerepvállalása Trianon után*. Budapest, L'Harmattan.
- Bajcsi Ildikó 2020a. *Nemzethűség és őrségváltás. A komáromi zsidóság diszkriminációja (1938–1941)*. *Clio Műhelytanulmányok*, 11. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2020b. Szlovák történeteszek Trianon értelmezései: Historiográfiai áttekintés (1989–2019). *Clio Műhelytanulmányok*, 4. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2020c. Regionális konfliktusok és elitszerveződés az első bécsi döntést követően Komáromban és a Komáromi járásban. *Clio Műhelytanulmányok*, 2. sz. <https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>
- Bajcsi Ildikó 2020d. Polgármesteri székéből a marhavagonba (Alapy Gáspár). In: Czókos Gergely–Kiss Réka–Máthé Áron–Szalai Zoltán (szerk.): *Magyar hősök: Elfeledett életutak a 20. századból*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium–Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Mandiner.hu, 11–15. p.

Hollósi Gábor

Szeghy-Gayer Veronika: Tost László, Kassa polgármestere. Kassa, Kassai Magyarok Fóruma, 2022, 220 p.

Váczy Péter – akit a két világháború közötti kisebbségi magyar közvélemény talán a „legszlovenszkóibb történészként”¹ tartott számon, mivel Ruttkához és Kassához is kötődött – megkerülhetetlen igazodási pont. 1931-ben megjelent tanulmánya a helytörténetírásról, majd száz év távlatából fontos elrugaszkodási alapot nyújthat Szeghy-Gayer Veronika új szemléletű Tost-monográfiájához, annak szélesebb körű értelmezéséhez.

Váczy sajnos ma már alig olvasott tanulmánya a helytörténeti módszer és a lehetőségek azonosítására és körültekintő elemzésére fókuszál, miközben a történész személyiségét mértéktartóan háttérbe helyezi. Szerinte az általános történetfelfogás és a szintézisre épülő historiográfia nem számol a helytörténeti relativitással, magyarán: a nagy ívű társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális tendenciák összefoglalói sebezhetőek, sőt megállapításuk pusztán sémák szintjére süllyedhetnek, mert esetleg nem számolnak a viszonylagosság jelenlétével. A régió (Váczytól vidék) esetében az általánosító történetírást szerényebb megnyilvánulásokra inti, hiszen aprólékos részletrajzot nem képes festeni és emellett, mivel az empiria felett áll, kevésbé szól a „*a Ma emberéhez*.” Ugyanakkor a részletkutatást sem idealizálja. Váczy mégsem lát versengést a kétféle történelmi megközelítésben, sőt az általánosító jellegű megközelítéseknek a kutatás helyi jellegű eredményeire kell(ene) támaszkodniuk. Az alapvető kérdés az, hogy a helyi mintákat vizsgáló történész milyen módon dolgozza fel az egyes „ténycsoportot

1 Mi a szellemi történet? *Prágai Magyar Hírlap*, 1935. június 23., 143. sz. 17–18. p. [Z.] A szlovenszkói magyar tudományos munka hiánya. *Magyar Írás*, 1934, 6. sz. 80. p.

kat.” Köztudomású mindenki számára, hogy „a rendelkezésre álló források döntik el a követendő utat.”²

Gondolatmenete inspiráló, de egy ponton mégis módosítom, illetve más az alapállásom: vizsgálódásomból nem küszöbölöm ki a „az író változó értékű személyiségét”, mert Szeghy-Gayer hely- és személyiségtörténeti kutatásainak indítóokait is keresem (Váczy frappánsan fogalmaz erről: „A történész ő, aki a történetírás jelenlegi állását testesíti meg reálisan nem létező személyében”³). Ugyanúgy azonban „a helytörténeti módszer előnyeire és hátrányaira” is fel akarom hívni a figyelmet.

Szeghy-Gayer Veronika a fiatal szlovákiai magyar történész-nemzedék egyik legsokoldalúbb tagja, hiszen amellett, hogy (magyar, zsidó) kisebbségtörténettel, a politikai elitekkel, a közép-európai emlékezetkultúra változataival és változásaival foglalkozik, érdeklődése kiterjed egy társadalomtörténeti alapozottságú város- és régiótörténetre is.

Szeghy-Gayer a fentiekben vázolt Váczyféle tudományelméleti és helytörténeti keretre (Buda, Kassa, Árva vagy éppen Sáros és Zemplén földrajzi tere) helyezi fel az „életrajzi vásznat”, melyre aprólékos pontossággal, minden releváns és használható forrást felhasználva festi fel Tost László nem éppen töretlen, akadályokkal és buktatókkal teli, egyben tragikus élettörténetét és az egykori kertészdinasztia történetét a 18–19. század fordulójától a 20. századig.⁴

A szerző motivációja példaértékű (az egykori Tost-ház inspirálja): a múlt faggatásával a jelen jobb megértése, egyúttal a történelem étellel való megjelenítése a célja. Valahol ez a habitus a regényíróé: a képzelet hatalmára talál rá, ahogy fogalmaz: „a különleges épület egyszerre hús-vér emberekkel népesült be a szemem előtt.”⁵ Ezt a hangulatot ugyanakkor az élet tragikumuma hatja át. Szeghy-Gayer Tost László életének bonyolult összefüggéseire fókuszál és életének nem önkényesen kihalított szeletét vizsgálja. Kis arányokkal dolgozik, melyben a szereplők – különösen az özvegyek, akik sorsa külön történeteket mutat – elfoglalják valós helyüket.

Hangsúlyozni kell, és a szerző ezt nem is titkolja, hogy nem ideális forrásanyaggal és ténycsoportokkal dolgozott, hiszen a Tost-hagyaték mint zárt levéltári egység nem létezik, így nemcsak Tost László, hanem a Tost család történetének rekonstruálása is a forrá-

---

elitek fontos tagjait térképezte fel. Vö. pl. Mešťanostovia na rázcestí. Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In Hudek, Adam–Šoltés, Peter (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019, 334–360. p. Poznámky k biografii Ödöna Faragó, riaditeľa košického divadla. *Košické historické zošity*, 2022, 32. sz. 41–54. p. Bárkány Jenő és Austerlitz Tivadar – adalékok a szlovenszkoí magyar ajkú zsidóság két világháború közötti történetéhez. In Filep Tamás Gusztáv–Papp Z. Attila–Szerbhorváth György (szerk.): *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest, Társadalom-tudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet–Kalligram, 2022, 270–287. p.

-
- 2 Váczy Péter: A helytörténeti kutatás problémái. *Budapesti Szemle*, 1931, 223. köt., 647. sz. 68. p.
  - 3 Uo., 57. p.
  - 4 A szlovákiai magyar kollektív emlékezetből kihullott Tost László biográfiája valójában egy régebbi kutatói stratégia egyik eredménye lehet, hiszen a szerző némely előző, bár kisebb lélegzetvételű opusa a lokalitás vagy éppen a regionalitás szintjein tevékeny, a politikai és kulturális

- 5 Szeghy-Gayer Veronika: *Tost László, Kassa polgármestere*. Kassa, Kassai Magyarok Fóruma, 2022, 11. p.

sok szűkössége miatt megszakítottságokkal terhelt. Ellenben éppen ez a hiány lendíti őt új megközelítések felé, miközben az általános vagy országos történeti eseményeket pontosan mérlegelve helyezi el. Ezt a helyzetet, egyben kutatói kihívást – számomra szimpatikus módon – a kötet végén kellően meg is indokolja.

Az olvasmányosan és érdekesítően megírt és kellő arányokkal (szöveg és kép harmonikus egysége) megszerkesztett könyv tizenöt fejezetből szerveződik. Alapos, a szöveget nem terhelő jegyzetekkel van ellátva. A kötet végén a források, a felhasznált irodalom és egy rövid szerzői portré kap helyet.

Szeghy-Gayer Veronika könyve jól jelzi, hogy szűkebb tájainkon a társadalomtörténetírás immár mind erősebb pozíciókra tesz szert, és az Erős Vilmos által egy évtizede rögzített nem éppen kedvező állapot, mármint a diszciplína-torlódás⁶ (tehát a politikátörténet egyeduralma és a társadalomtörténeteszek marginális szerepe) feloldódófélben van, s a társadalomtörténeti szempont a (szlovákiai magyar) történeti gondolkodásban alapvető és pozitív változásokon megy keresztül.

Gaučík István

Zsuzsanna Varga: The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country. Translated by Frank T. Zsigó. Lanham, Maryland, Lexington Books, 2021, 323 p. /The Harvard Cold War Studies Book Series/

Az agrártörténet ma nem divatos diszciplína. Perifériára szorult, nem tartozik a látványos és preferált tudományágak közé a közép-európai historiográfiákban, és ma már mintha tudománytörténeti jelentőségét is elfelejtenénk. Pedig elég csak a magyar történettudomány

fejlődésére gondolnunk: éppen a 19. század gazdag tudományos előzményei, főképpen a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, majd 1957-től az *Agrártörténelmi Szemle* fontos és fokozatosan újító szerepet játszott, sőt az utóbbi folyóirat – gyakran óvatosan, a marxista módszertan béklyóit leküzdve – új ablakokat próbált nyitni a szűkebb közép-európai (főképpen a cseh és lengyel) és a nyugat-európai agrár- és gazdaságtörténetek irányába.⁷

Az agrárium historikuma és a társadalomtörténettel szoros összefüggésben álló tematikái gazdagok és sokrétűek, így pl. a gazdaságfejlesztés, az iparosodás és a mezőgazdasági szerkezetváltás mérföldkövei, a mezőgazdasági termelékenység növelése és a technikai színvonal emelése, a kollektív-állami tulajdonú szocialista gazdálkodás, a szocialista típusú kollektivizáció, a talajművelés társadalmi, földrajzi és éghajlati hatásai, agrárium és klímaváltozás hosszú távú viszonyrendszerre tartozik érdeklődési körébe. Sajnos a tudósi-kutatói gárda szelesebb régióinkban igen csak kis létszámú.

Varga Zsuzsanna könyve ezek miatt is nagy jelentőséggel bír. A szerző tanszékvezető egyetemi tanárként a 20. század második felével, főképpen a szocializmus magyarországi agrártörténetével foglalkozik. Kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolathálókkal rendelkezik. Számos magyarországi szakmai szervezet

7 Izsépy Edit: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok*, 1969, 5–6. sz. 1077–1103. p. Wallerhausen Gyula: Agrártörténet-írásunk kezdetei a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemléig. In Búza János–Estók János–Szávai Ferenc–Varga Zsuzsanna (szerk.): *Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Budapest, 2006, 105–118. p. Kosáry Domokos: Bevezető. *Agrártörténelmi Szemle*, 1957, 1–2. sz. 3–8. Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, Ráció Kiadó, 2015, 351., 379., 385. p.

6 Erős Vilmos: A magyar történetírás 1945 után. *Valóság*, 2013, 10. sz. 58. p.

vezetőségi tagja, 2019-től az European Rural History Organisation alelnöki tisztjét tölti be.

Varga Zsuzsanna könyve több évtizedes levéltári és szóbeli történeti kutatásra támaszkodik, az államszocializmus sajátos magyarországi változatának szentel figyelmet (először a könyv szerkezetét mutatom be, majd a szerző fontosabb téziseit tárgyalom).⁸

A terjedelmes kötet a Harvard Egyetem hidegháborús tanulmányorozatán belül jelent meg és a patinás Lexington Books kiadó adta ki, mely célzottan társadalomtörténeti jellegű témákat karol fel.

A kötet, mely hét fejezetre tagolódik, előszót, kutatástörténeti és módszertani bevezetőt tartalmaz. Végül összefoglaló, mutatók és részletes sajtó- és irodalmi bibliográfia zárja (a levéltári forráshelyek a jegyzetekben foglalnak helyet).

Az 1. fejezet felvázolja a tágabb kontextust, amelybe a magyar eset beágyazható. Megvizsgálja a kolhozrendszer főbb jellemzőit, másrészt a magyar esetet kelet-európai összehasonlító keretbe helyezi. A szerző felteszi az alapvető kérdést: vajon valóban szovjet típusú kolhozrendszer jött létre Magyarországon? Megközelítése problémaközpontú (ugyanakkor a klisékkel is felveszi a harcot): milyen kapcsolat mutatható ki a sztálinista típusú kolhoz és a kollektív gazdaság között Magyarországon? Szerinte ez a kolhozmodell csak az egészen belül, azaz a szocialista mezőgazdaság részeként értelmezhető, miközben az új működési egységek hierarchiáját is figyelembe kell venni (állami gazdaságok, gép- és traktorállomások). A kelet-közép-európai kollektivi-

zálás okai, lefolyása és következményei (a kisbirtok problémája, a parasztság ellenállása) alaposan feltártak és az elmúlt évtizedek magyarországi kutatásai tovább gazdagították az ismereteinket. Mindezek a kutatási eredmények beépülnek a 2., 3. és 4. fejezetbe, mely az elhűzódó és erőszakos kollektivizálás fázisával foglalkozik, különösen a szocialista mezőgazdaság 1949 és 1961 közötti magyarországi kialakításával. Az 5. és 6. fejezet a nyugati transzfermodell és technológiai tudás átadásának kezdeti szakaszait és alkalmazását elemzi a kollektivizálás befejezését követően. A 7. fejezet pedig szélesebb kontextusba helyezi „a magyar mezőgazdasági csodát”, annak sikereit és korlátait.

A szerző valójában gordiuszi csomót old meg. Az összehasonlítás és a transzfermódszer segítségével megállapítja, hogy a kényszerkollektivizálás révén létrejött szervezeti formák egy magasabb szervezetségi fokon képesek voltak integrálni a kapitalista mezőgazdaság ipari jellegű termelési modelljeit az 1970-es években. Ez egy olyan termelési rendszert eredményezett, amelynek alapját az intenzív növénytermesztés és állattenyésztés jelentette a gyors gazdasági növekedés érdekében.

A történeteszi „hitvallás” az előszóban kerül megfogalmazásra. Eszerint a kutatás motivációit a szocialista gazdasági rendszer egyik specifikus területe, a szövetkezetek, egyben a magyar agrártársadalom átalakulásának nagy kérdései alkotják. Fontos tényező volt a korábban alig vagy csak korlátozottan kutatható levéltári források megnyílása 1989 után és az oral history gyűjtések lehetősége, mely során a szövetkezetek vezetőivel, az agrárium szervezőivel készíthetett beszélgetéseket. Fokozatosan jutott el a külföldi agártörténeti kutatási eredményekhez, melyek tovább szélesítették a látómezőjét s lehetővé tették a nemzetközi tudományosságba való betago-
lását.

A könyv indító etűdje meglepően izgalmas: egy ismeretlen nemzetközi tudástranszferre mutat rá, amikor magyar küldöttség érkezik az egyesült államokbeli farm tulajdonosá-

8 Analitikus mélyfúrásait két fontos és megkerülhetetlen társadalom-, gazdaság és részben elittörténeti monográfiáiban összegezte: *Az agrárlobbi felemelkedése és bukása az államszocializmusban*. Budapest, Gondolat, 2013. *A magyar parasztság esete a szovjet kolhozal. Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*. Budapest, L'Harmattan, 2021.

hoz, Roswell Garsthoz, akit széles körben elismertek mint innovatív hibridkukorica-termesztésre specializálódott farmert. Egy évtized múlva egy új magyar magas rangú miniszteri és gazdasági vezetőkből álló delegáció látogatott el Garst farmjára a Magyar Szocialista Munkáspárt engedélyével és megvásárolták a korabeli legmodernebb kukoricatermelő technológiát. Tehát egy kapitalista országban kifejlesztett mezőgazdasági szabadalmat „ültettek át” a szovjet blokk mezőgazdasági rendszerébe, amely az erőltetett kollektivizálás következtében nagyon rossz gazdasági eredményeket mutatott fel.

Varga Zsuzsanna egy (számomra szimpatikus) időutazásra hív: hogyan lehetett a szovjet blokk egyik kis országában a kudarcból sikert kihozni. Honnan eredt „a magyar agrár-csoda”, milyen gazdasági viszonyrendszerbe ágyazódott és a fejlesztések milyen szélesebb körű társadalmi következményekkel jártak? Mi volt az a szellemi és műszaki potenciál, amelyre ez a növekedés támaszkodhatott?⁹

Nem kerüli (kerülheti) meg a Kornai-féle hiánygazdaság tézisének sem. Nem csak az ideológiák és a fegyverek játszottak fontos szerepet a két globális rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus közötti versenyben, hanem a fogyasztási cikkek is, és ezen a területen a szovjet blokk országai végig komoly hiányosságokkal küzdöttek. A hiány gazdasága a legdrámaiban az alapvető élelmiszerek ellátásában mutatkozott meg, és nemcsak az 1970-es években a Szovjetunióban, hanem az 1980-as évek folyamán Romániában vagy Lengyelországban is.

9 Egy kis szubjektív kitérő: ha a Varga-féle kutatási programot „leszűkítem” kis „pátriámra”, a szlovákiai magyar történeti kutatásokra, nyilvánvaló, hogy a kollektivizáció, a szocialista gazdaságfejlesztés és -irányítás, valamint a déli régiók termelőszövetkezeti hálózatának vizsgálata fájóan és bántó módon hiányzik. Sem kutató, sem kutatás, sem motiváció, pedig állítólag létezik kutatóintézményi háttér.

Nagyon fontos, hogy a fogalommagyarázatnak és a módszertani kérdések felvetésének is körültekintő figyelmet szentel. A könyv módszertani újdonsága abban rejlik, hogy a könyv a tudástranszfereket és egy dinamikusabb történelmi összehasonlítást is használ (mind a szovjet, mind a nyugati hatásokat, azaz a gazdasági, technikai, kulturális stb. transferekre gondolva). Helyesen mutat rá erre a többdimenziós mintázatra, melyet ennyi idő távlatából szeretünk homogenizálni és egysíkúítani, sőt statikusnak látni. Az 1949 és 1989 közötti időszakot nem lehet vizsgálni sem a szocialista országok közötti kapcsolatok figyelembevételével, sem pedig a szocialista Kelet és a kapitalista Nyugat közötti kapcsolatok nélkül.

Ez a könyv transznacionális történeti munka, mert nemcsak a magas szintű politikát és a kereskedelmi megállapodásokat, hanem a csereprogramokat, a kutatólátogatásokat, a vállalatvezetőket és általában a tudományos kapcsolatokat veszi górcső alá. Felhívja a figyelmet arra, hogy az érdekeltségi csoportoknak még egy totalitárius rendszerben is volt mozgásterük. Következésképpen a vasfüggöny lényegesen átjárhatóbb lehetett, mint ahogyan azt általában gondoljuk. Innovatívnak tekinthető Varga Zsuzsanna módszertani hozzáállása. A transferek történeti kutatására fókuszál, mely szerinte egyfajta választ jelent az összehasonlító történelemre, arra utalva, hogy az összehasonlítások túlságosan statikusak lehetnek, míg a történelmi valóság sokkal hajlékonyabb és állandóan mozgásban volt és van. Ezen a ponton Heinz-Gerhard Hauptra és Jürgen Kocka 2009-es opusára hivatkozik, ugyanakkor léteznek ennek még az 1960-as évekre visszanyúló (World History) az entocentrista, nemzetállami vagy kolonialista alapállásra reflektáló, azt lebontó előzményei is.¹⁰

10 Cora Zoltán: Mi a transznacionális történelem? *Aetas*, 2009, 2. sz. 131. p. Vö. még Middel, Matthias: *Transznacionális törté-*

A szerző valójában azonban csak érinti és részletesebben nem elemzi a főképpen Németországban zajló transznacionális megközelítések körüli tudományos diskurzust (az országok közötti folyamatok elválaszthatatlannul összekapcsolódnak-e vagy meg lehet-e különböztetni ezek struktúráit, részegységeit). Rámutat az ellentétes álláspontok közeledésére és a megközelítések integrált felhasználására, a „transznacionális összehasonlítás” kifejezés elterjedésére, közelebbi példákat azonban nem említ.

A csapdának látszó helyzetet, tehát a meddő teoretizálás veszélyét a szerző ügyesen el is kerüli, mert az empiria mezejére kalauzolja az olvasót. Munkamódszerével ismerteti meg bennünket: a vizsgált tárgyat a régi kontextusában vizsgálja meg, és igen részletesen megvilágítja. Ezután a transzferek okait, csatornáit és szereplőit együttesen elemzi. Hangsúlyozza, hogy a transzferek a társadalmak folyamatos jellemzői, ugyanakkor minden egyes átadásnak megvannak a maga saját szereplői, akiknek sajátos motivációik vannak. Külön figyelmet szentel a transzferek hajtóerőinek, az alkalmazkodási folyamatoknak, a közvetítők és a befogadók közötti kölcsönhatásoknak a társadalomban és a gazdaságban.

A monográfia széles alapokon nyugvó forrásfeltárára támaszkodik. A keleti és a nyugati modellátadásokat a párt- és állami szervezetek, a legfőbb magyarországi döntéshozó szer-

vek (a pártközpont mezőgazdasági osztálya, a bel- és külügy- és a mezőgazdasági minisztérium) hivatalos dokumentumaiból azonosította, valamint felhasználta a magyarországi és a külföldi sajtót és a szóbeli forrásokat is (az állami gazdaságok, mezőgazdasági üzemek, szövetkezetek vezetői, agrárszakemberek). Nem marad adós a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fogalommagyarázatával, a kulcsfontosságú fogalmak (pl. a kolhoz) tisztázásával és részletesen bemutatja a problémakör egyébként bőséges irodalmát.

A szerző megindokolja a téma kronológiai kereteit is. Mivel a nagyszabású gazdasági és társadalmi átalakulási folyamatokat konkrét pártrendeletekkel indították el, ezért a kiindulási év 1949, amikor a kollektivizálás elindításáról megszületett a végleges politikai döntés. A záró év pedig 1989, mert a szocialista agrárelit ekkor szakított számos ideológiai axiómával. A könyv ugyan kronologikusan épül fel, de a keleti és nyugati modellátadásokat egyidejűségükben vizsgálja.

A fentiekben vázolt problémakörök, az 1949–1989 közötti szövetkezeti világ, a szocialista kollektivizálás vizsgálatai ma sem elhanyagolható jelentőségűek a 20. századi (és 21. század eleji) társadalom- és gazdaságfejlődés értelmezésében. Mellesleg általában az agrártörténet és konkrétan Varga Zsuzsanna könyve a szlovákiai magyar kisebbségtörténet újragondolásához is hozzásegíthet, hiszen a 20. század folyamán gyakorlatilag egy agrárközösségről beszélhetünk, persze változó társadalmi körülmények között, mely perifériális elhelyezkedésű rurális-kisvárosi környezetekbe ágyazódott. Jelenleg pedig egy globalizált gazdaság részese, tárgya (kevésbé alakítója).

Mindezek miatt is nagyon hasznos, ha összefoglaló és irányadó munkák látnak napvilágot, mint amilyen ismertetésünk tárgya is, Varga Zsuzsanna monográfiája.

Gaučík István

---

nelem mint transznacionális projekt? Uo., 134–139. p. Siegrist, Hannes: A transznacionális történetírás mint kihívás a tudományos történetírás számára. Uo., 140–144. p. L. még Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Pesti Kalligram, 2018. Legújabbán, még ha röviden is, a kisebbségtörténet tekintetében ezt Egry Gábor gondolta újra: A dekonstrukción túl? Lehet-e kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés? In Romsics Ignác (összeáll.): *A magyar kisebbségek 100 éve*. Kolozsvár, Komp-Press, 2023, 278. p.

Karolina Lendák-Kabók: National Minorities in Serbian Academia. The Role of Gender and Language Barriers. Cham, Palgrave Macmillan, 2022, 183 p.

Gyakran kérdéses, hogy a kelet/közép-európai valóság s a régióból származó kutatók munkája mennyire képes bekerülni a tudományos fősodorba – s hogy egyúttal milyen mértékű szakmai figyelmet képesek kiváltani. Lendák-Kabók Karolina, az Újvidéki Egyetem oktatójának és kutatójának munkája ezen a téren jelentős mérföldkőnek minősül. Nemcsak azért, mert egy regionális félperifériát, Vajdaságot állítja a középpontba, hanem mert olyan etnikai kisebbségi metszéspontokra világít rá, amelyek sokszor és jó eséllyel nem, vagy csak töredékesen keltik fel a nyugat-európai és a tengerentúli tudományosság érdeklődését. Van azonban még egy aspektusa a párhuzamos kisebbségi vizsgálatoknak – még akkor is, ha e társadalmi csoportok számos jellemzője végül nagyon hasonlónak bizonyul. Arra próbálunk most célozni, hogy ami a helyi kutatókat illeti, a közép-európai etnikai kisebbségek határkonstrukciói gyakran „befelé való fordulásra” készítik még őket is. Még az olyan valóban multietnikusnak tartható régiókra is igaz ez, mint Vajdaság, ahol mindössze egy maroknyi specialista képes egyben látni és láttatni a különféle etnikai csoportok múltját és jelenét. Tegyük hozzá: ráadásul egy olyan közegben, amelynek kisebbségi társadalmi rohamos fogyásnak indultak, s jelentős részben falusi vagy kisvárosi miliőben élnek.

Hogy az eddig leírtaknak további súlyt adjunk, ahhoz már vázolnunk kell a kötetben kirajzolódó problémaszemléletet, amely nem más, mint az interszekcionalitás (intersectionality). A szerző elsősorban Ange-Marie Hancock nyomán határozza meg a fogalmat, amely valamilyen politikai, társadalmi vagy jogi elnyomástól szenvedő emberek életére fókuszál, akik a rassz-, osztály-, társadalmi nembeli helyzetük vagy más tényezők miatt kerültek ilyen helyzetbe. Noha ez a társadalmi-

lag privilegizált emberek számára nem egészen nyilvánvaló, de ezek az identitáskategóriák jelentős materiális hatással is járnak, amelyek ráadásul kölcsönhatásba is léphetnek egymással, s összetett hátrányokat (complex disadvantages) okoznak.

A hat fejezetre és a külön közölt következtetésekre tagolt könyv első három fejezete (Bevezetés: az interszekcionalitás mint megélt tapasztalat; Az oktatás a kelet-európai nemzeti kisebbségi nők életében; Korlátozott lehetőségek: nemzeti kisebbségi oktatásügy Szerbiában) tekinthető a téma megalapozásának. Külön érdemes kiemelni a „kontextuális” jellegű fejezetek közül a harmadikat, amely egyfajta kézikönyv jellegét is kölcsönöz a szövegnek, ugyanis részletes helyzetképet kapunk a három etnikai kisebbség szerbiai felsőoktatási lehetőségeiről.

Az elméleti megközelítésmód meghatározása mellett megjelenik Vajdaság történetének vázlata, a szerbiai oktatás- és kisebbségügy helyzete, beleértve a nemzeti tanácsok, vagyis a törvény által szavatolt perszonális autonómia kerete is. Habár a hasonló kontextualizációk veszélye, hogy egy-egy lényeges mozzanatot figyelmen kívül hagynak, ezen a téren nem lehet okunk sok panaszra. A szerző megfelelően vázolja fel a közegeket, amelyek meghatározzák a magyar, a szlovák és a román kisebbségek – ezeken belül pedig mindenekelőtt a nők – helyzetét. Lendák-Kabók hipotézise szerint az etnikai kisebbségek tagjainak kivételesen – az ezekben a csoportokba tartozó nőknek pedig különösen – nehéz karriert építeniük a szerbiai felsőoktatásban, vagy döntéshozói pozíciókat elérniük. A nemzetépítés logikája szerint működő országban az egyik legsúlyosabb gátló tényező pedig nem más, mint maga a nemzeti nyelv, amely nyelvi akadályként (language barrier) működik. Ami a társadalmi nemet illeti, a szerző gyakran visszanyúl Nira Yuval-Davis meglátásáig, mely szerint a nők egyrészt jelképesen, másrészt ténylegesen is újratermelik az etnikai és nemzeti közösségüket, beleértve a munkaerőt és

egyáltalán az állampolgárok népességét – vagyis azzal, amit tesznek, a nemzeti identitást őrzik. Ez a tézis „patetikusnak” tűnhet, s a kötetben nem feltétlenül lehet minden ponton világosan hozzákapcsolni az empirikus anyaghoz, ugyanakkor az abból kirajzolódó tendenciák mégis igazolni látszanak Yuval-Davis állításainak tartalmi lényegét.

A könyv negyedik, ötödik és hatodik fejezete (Elveszve a fordításban: a nyelvi akadály nemzeti kisebbségi végzős gimnazistákra gyakorolt hatása; A nyelvi akadály mint az etnikai „üvegplafon”: etnikus mikroverzumok a szerbiai egyetemeken; Az akadémiai karrier ára a nemzeti kisebbségi nők számára) képviseli az empirikus részt, amelynek egyik jelentőségét az adja, hogy részben kvantitatív, részben kvalitatív módszerekkel készült kutatásokról van szó. Lendák-Kabók egyrészt elvégzett egy 2192 fős kérdőíves felmérést a három kisebbség gimnáziumi végzősei között, majd 45 félig strukturált interjút készített olyan, a kisebbségekhez tartozó nőkkal és férfiakkal, akik a szerbiai felsőoktatásban tanultak és dolgoztak valamilyen módon. Akár kifogást is lehetne emelni az eltérő módszerek illetén alkalmazásával szemben, ám a gondolatvezetés és az argumentáció terén végül nem találhatunk a szövegben jelentős következetlenségeket, s teljesen világos, hogy a nemzetiségi gimnazista évek miképp határozhatják meg a felsőoktatási időszak kilátásait. Például látható, hogy az anyanyelvi oktatás meglétének köszönhetően nem ütközik nyelvi akadályba a gimnázium elvégzése, ezek a nyelvi lehetőségek aztán jócskán beszűkülnek a felsőoktatási szférában. Egészen magas, 40% azon gimnáziumi érettségizők aránya mindhárom közösség esetében, akik a végzést követően elhagyják Szerbiát, és az anyaországaikban tanulnak tovább. Ezek a hallgatók leggyakrabban azzal érvelnek, hogy így EU-s oklevelet kaphatnak – vagyis többé már nem a nyelvi korlát szerepel az első helyen, ami az „agyelszívás” jelenségének kiváltó okait illeti.

E ponton érdemes felvetni a félperiféria fogalmát, amelyet Lendák-Kabók is használ, elsősorban Marina Blagojević művére támaszkodva. Számos téren látszik, hogy mit jelent ez a gyakorlat három etnikai kisebbség és az ezekbe tartozó nők esetében. A félperiféria fogalmának magyarázó ereje – megfelelő esetekben alkalmazva – igencsak jelentős. Talán indokolt lett volna hangsúlyosabb használata az argumentáció során, ugyanakkor így is megfelelő.

A társadalmi nem és nemzetiség metaszézpontjának egyik legszemléletesebb következménye, hogy a szerbiai felsőoktatási tanulmányait elkezdő magyar női hallgatók az általuk tapasztalt egyenlőtlenséget és diszkriminációt az elégtelen szerb nyelvtudásuk (a szerző metaforikus szóhasználatában ez egyfajta „üvegplafon”) számlájára írják. Egyúttal vonzóbbnak tartják a nyelvileg igényesebb társadalom- és bölcsészettudományi szakokat a társadalmi nemekre vonatkozó sztereotípiák, valamint amiatt, hogy ezek a szakmák fontos szerepet játszanak a nemzeti kisebbségi közösségek fenntartásában (itt köszön vissza legerősebben Yuval-Davis hatása). Lendák-Kabók ezzel kapcsolatosan azt állítja, a nők tudat alatt felelnek meg ezeknek az elvárásoknak. További érdekes megállapítás, hogy a nők kevésbé tartják vonzóknak a politikai szerepvállalást és/vagy a mintaadást vezetői pozíciókban az oktatói és kutatói munkához képest. Ehhez képest a férfiakat sokkal jobban érdekli az intézmények vezetése és menedzselése.

Felmerül a kérdés, hogy voltaképp milyen eltérések tapinthatóak ki a három etnikai kisebbség tagjai – s burkoltan a valamilyen értelemben vett etnikai intellektuális elitük tagjai – között? A könyv alapján összességében úgy tűnik, nagyon hasonló kihívásokkal küzdenek, így például anyaországaik EU-tag-sága, az ezekkel járó előnyök, alkalmasint jobb gazdasági helyzetük ugyanolyan hatással vannak a kibocsátó közösségek fennmaradási kilátásaira. Eltérés mutatkozhat a magyar, a szlovák és a román közösségek tagjai közt

már abban is, hogy mekkora kisebbségi intézményrendszer áll a rendelkezésükre. Ezek a lehetőségek egyenesen arányosak a számarányaikkal, részben akár a nemzeti tanácsaik aktivitásával is (l. pl. az ösztöndíjak biztosítását). Vannak persze kulturálisan/nyelvi is nyilvánvaló eltérések, így például a szlovák interjúalanyok rendszeresen beszéltek arról, hogy – a többségüknél azért meglevő, észrevehető akcentusuk ellenére – a szerb és a szlovák nyelv közös szláv alapjának köszönhetően kevesebb gondjuk van az előrehaladással mind a tanulmányok, mind a karrier esetében.

Említsük még meg azt a jelenséget, amelyre a kötet mind szövegileg, mind szerzői gesztusában felhívja az olvasó figyelmét. Ez nem más, mint az etnikai és regionális beágyazottság közös metszéspontja, vagyis hogy az etnikai kisebbségekhez tartozó kutatók egyszerre három felsőoktatási közegben mozognak: a szerbiaiban, az anyaországban és a vajdaságiban. Hogy mindegyikben elismertek legyenek, mind a férfiaknak, mind a nőknek keményen meg kell dolgozniuk – ami egyszerre jelenthet előnyöket és hátrányokat is. Talán ez az egyik legérdekfeszítőbb további kutatási irány: fényt vetni az akadémiai multilokalitás mibenlétére. Ugyanakkor ami a szerzőt illeti, könyve és kutatásainak hasznossága már önmagában azt bizonyítja, hogy lehetséges a helyi/regionális témákat úgy megragadni, hogy azok mind „itt”, mind „ott” – vagyis nyugatabbra – jelentős érdeklődésre tartanak számot.

Vataščin Péter

Pintér Tibor: Hangok és szavak erdeje. Budapest, Prae, 2022, 300 p.

Pintér Tibor *Hangok és szavak erdeje* című könyve két nagy egységre bomlik: a könyv első fele a szerző zeneesztétikai tanulmányait, a másik fele zenei tárgyú könyvkritikáit közli. A

mű központi tárgya ugyan a zene, de a gyűjtemény gondolati horizontja sokkal tágasabb és inspiratívabb annál, hogy „csupán” szakmabelieknek szóló zenetudományi szakkönyvként tekintsünk rá.

A *Civakodó muzsikuskok* című nyitó tanulmány szinte azonnal interdiszciplináris jellegű munka: George de La Tour és François Couperin művészetét kapcsolja össze kifejezetten bravúrosan. A jeles festő festményének középpontjában két ellenséges férfialak áll: az egyik egy oboát tart a kezében, a másik pedig citromlevet fröccsent ellenfele szemébe. Ebből a „hétköznapi” helyzetből jutunk el a vándormuzsikuskok szociokulturális beágyazódásának feltérképeződésén át a szoros Couperin-műelemzésig.

Külön fejezetet kap Charles Burney, a zenetörténetírás atyja, illetve annak itáliai utazásain keresztül formálódó történetírói koncepciója. A klasszika-filológusok számára is igazi csemegének hat Monteverdi *Poppea megkoronázása* című művének elemzése, mely Seneca alakjára fókuszál. Az *Octavia* című antik drámában szereplő, az öngyilkosságot bevállalni kénytelen, szókratészira stilizált filozófus alakja korántsem hagyományos módon jelenik meg a barokk operakultúrában. Eleve Monteverdi műve is kilóg a sorból: „Hogyan lehetséges ebben az operában az immoralitás feneketlen pokla?” – teszi fel a hagyományos kérdést a szerző, majd alapjaiban bontja le az értelmezési stratégiák hagyományos szövegeit. Egyebek közt azt az elgondolást, mely szerint (Susan McClary szerint) „Seneca állandóan a szokásos buta madrigalizmusokhoz tér vissza”. Monteverdinél Seneca nem elviselhetetlen, komikus alak, hanem erőteljesen összetett jellem.

A „*Mi vagy nekem, Don Juan?*” című tanulmány az egyik legizgalmasabb friss hozzászólás Kierkegaard Don Giovanni-értelmezéséhez. Az érzékiséget mint a szellem által meghatározott negatív princípiumot a kereszténységhez rendelő kiindulópont nagy kérdése elsősorban topográfiai: hol a helye ebben a

világban az érzékiségnek? A lélekértelmezések antik és keresztény variánsain át jutunk el addig a gondolatig, hogy „az érzéki zsenialitás kívül áll a történelmen, ismétlése nem lehetséges, de az azt közvetítő mű előadása része a történelemnek”. A filozófiai konstrukciót a végtelen számú előadások rendre kikezdehetik. A „*Szonáta, mit akarsz tőlem?*” című dolgozat már a címével is jelzi értelmzői rokonságát az előző írással. A romantika zeneértelmezéseinek finom analízise zajlik le benne. Hoffmann tisztán akusztikus-auditív hangfelfogása Marivaux racionalizálóbbr felfogásával kerül párhuzamba, mint a hangfenomént irracionális tulajdonságokkal felruházó aktusok két változata. A hanghordozás, a deklamáció a tárgya a *Megadni a hangot* című tanulmánynak, mely Racine és Lully művein keresztül mutatja be a színpadi drámai deklináció és a deklamatorikus előadás zenei következményeit és párhuzamait. Lully a színpadi deklamáció gyakorlatát vitte át az operaszínpadra, állítólag kottapapírra jegyezte fel a Racine-előadásokon elhangzott színpadi deklamálás dikcióját. Pintér külön tanulmányt szentel *A varázsfuvolának* is, melyben Assmann felvilágosodáskonceptiója felől vizsgál egyes antropológiai belátásokat, a preparált test, az idegenség, a köztesség, a másság (Papageno és Monostrosatos alakját helyezve fókuszba) által kirobbanó pánik tárgykörén keresztül. Richard Strauss *Saloméjének* értelmezése zárja a tanulmányok sorát: noha a darabot a szerző meghagyja enigmának, érvelése világossá teszi az opera jelentőségét a korszakban megképződő krízisben. Ez a jelentőség a krízis okának elvetésében, „a megváltást hirdető, mélyen vallásos Parsifal elutasításában” mutatkozik meg.

A gyűjtemény másik felét Pintér Tibor könyvkritikái teszik ki: ezek egy jelentős csoportja az *Élet és Irodalom Ex libris* rovatában jelent meg először. A zeneesztétikai gondolkodás rendkívül lendületes és izgalmas szellemi térképe rajzolódik ki ezekből a szövegekből. Tömörségük és eleve adott terjedelmi korláta-

ik ellenére Pintér remek érzékkel képes alig pár markáns vonással bemutatni a szóban forgó munkát, izgalmas kapcsolódási pontokat keres az egyes könyvek között. Ami a gyűjtemény egyik nagy erénye a szisztematikus körképszerűség mellett, az a nyitottság. A populáris regiszterbe sorolt vagy népszerűsítő munkák szellemes bemutatása is mindig koncentráltan haszonelvű, a szerző az olvasói sokféleséggel és a kiadáspolitikai aspektusokkal egyaránt számol. Nyilvánvalóan kivehető egy-egy kiemelt téma nyomkövetésének szándéka, ilyen például a Wagner-recepció, a Wagner-értelmezés és a Wagner-kultusz nyomvonala, mely kritikák egész sorát jelenti, és egy közlésen átívelő, gazdag rétegezettségű narratívát teremt. Ugyanez a magyar nyelvű Mozart-univerzum alakulásának nyomon követésére is igaz. A zeneesztétikai kérdésvetések láncolatát elsősorban Carl Dalhaus, Zoltai Dénes és Szabolcsi Bence képviselik.

Kroó György *Zenei panoráma* című könyvének recenzeálása már csak azért is izgalmas, mert a kötet Kroó legendás, az *Élet és Irodalom* hasábjain közölt írásainak monumentális gyűjteménye, s így Pintér könyvének előzménye is. Ez az előzmény jelleg azonban nem formális egybeesés, hanem mélyebb, metodológiai és esztétikai összefüggéseket is sejtet a két zenetudós viszonylatában. A másik nagymester a magyar zeneesztétikai gondolkodás és operakultúra meghatározó egyénisége, Fodor Géza, akinek a könyv utolsó, megindítóan szép szövege állít emléket.

Polgár Anikó

Baka L. Patrik: Óperenciák. Fejezetek a kortárs magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2022, 163 p.

Napjaink gyermek- és ifjúsági irodalma fokozott figyelmet élvez az egyre diverzifikálódó kortárs irodalomkutatási trendek palettáján. A kutatók egyre nagyobb jelentőséget tulajdoní-

tanak a mesék, meseregények és a young adult művek szerepének a kortárs képzelet formálódásában, ezzel is ellentartva annak a tévhitnek, hogy az említett műfajok populáris kulturális mivoltukból fakadóan alacsonyabb státuszúak lennének, mint a felnőtt olvasóközönséget célzó szépirodalmi művek. Erről a kánonrevíziós törekvésről tanúskodik Baka L. Patrik legújabb monográfiája, az *Óperenciák. Fejezetek a kortárs magyar gyermek- és ifjúsági irodalomból* is, melynek fő célja segíteni a diákok és oktatók eligazodását a mai magyar gyermek- és ifjúsági irodalom szcénáiban, valamint elemzési szempontokat javasolni nekik a vizsgált művekhez. A kötet oktatási segédletként is használható, amit szerkezete is tükröz: az első fejezet kortárs magyar gyermekirodalmi műveket vizsgál, a második a kortárs ifjúsági irodalom jeles műveit elemzi, míg az utolsót a szerző a kurrens magyar szakmai publikációk recenziójának biztosítva, ezzel ideális hibrid segédanyagot biztosítva mind kutatók, mind diákok, mind pedagógusok számára.

Az *Óperenciák* első fejezete a kortárs gyermekirodalom három prominens művét veszi górcső alá, melyek mindegyike a műfaj egy-egy külön alfaját is reprezentálja. Az első alfejezet a mai népmese-átiratokat vizsgálja meg Zalka Csenge Virág *Ribizli a világ végén. Régi magyar népmesék mai gyerekeknek* című kötetében. Baka feminista kritikai lensét alkalmazva elemzi Zalka posztmodern újrameselési stratégiáit (önreflexivitás, nyelvjátékok, intertextualitás totalizálása stb.). A szerző számos Zalka által alkalmazott stratégiát megemlíti, mely a nő szerepét hivatott megerősíteni ezekben az átiratokban, mint a főhősök nevesítése vagy az aktív királylányi szerepkör. Arra is különös figyelmet fordít, hogy a jelenkori, aktuális társadalomkritikai elemek hogyan építhetők be és jeleníthetők meg olyan átdolgozott és aktualizált népmesékben, mint amelyek a *Ribizli a világ végén*-ben szerepelnek. A második alfejezetben Baka a sajátmesék világát mutatja be Gimesi Dóra *A macska herceg kilenc élete* című mese-

könyvén keresztül. Az elemzés a reinkarnáció, a temporalitás és az emberré válás motívuma in keresztül tárja eléink Gimesi mesepoétikáját, melyre éppúgy jellemző a jó és a rossz, a természetes és a természetfeletti, az ember és az állat/tündér közötti határok elmosása, mint a nyelvjárási sajátosságok. Az első egység zárásaként a szerző a harmadik alfejezetben a kortárs meseregények irányába fordul. Az alfejezetet Baka a meseregény definíciójának alapos áttekintésével nyitja, hogy e szempontok alapján elemezze Keresztesi József *Csücsök, avagy a Nagy Pudinghajsza* című művét, elsődlegesen világépítés és forma szempontjából. Az előbbi a párhuzamosság jellemzi: az elbeszélő és a mesehősök két elkülönülő világszintje lehetőséget ad a példázatosságra és a játékos önreflexióra. A formát hasonló kettősség jellemzi: a meseregény poétikája sikeresen vegyíti a klasszikus és a kortárs költői eszközöket és képeket.

Az *Óperenciákban* vizsgált művek közül több is „duplafedeles” (42. p.), világépítést, poétikát vagy nyelvezetet tekintve. Ez jól mutatja, hogy az elemzett művek egyszerre támaszkodnak a magyar (nép)mesei hagyományokra és mennek szembe velük azzal, hogy modernizálják a jól bevált formulákat. Az első fejezet mindhárom alfejezetére igaz, hogy külön foglalkozik az adott alműfaj (átdolgozott népmese, sajátmese, meseregény) körülhatárolásával és meghatározásával, ám Baka mégsem szorítja elemzéseit merev kategóriákba, csupán e kategóriák szempontjai mentén demonstrálja a mesék műfaji tipizálásának örök kihívását. A szerző olvasataiból tehát jól kitűnik, hogy a kortárs gyermekirodalom prominens műveit mindig egyfajta kettősség övezi, és két látszólag összeférhetetlen pólus vegyítése jellemzi. Külön kiemelendő Baka gyermekirodalmi elemzései kapcsán, hogy a szerző kitüntetett figyelmet szentel az elemzett művek illusztrációinak is, ezzel elismerve az író és illusztrátor szerzői kollaborációját, közös munkájuk fontosságát, valamint a

mesék képi megjelenítésének jelentős szerepét is.

Az *Óperenciák* második fejezetében a szerző a magyar kortárs ifjúsági irodalom színterét veszi górcső alá, három ifjúsági regény segítségével. Az első alfejezet középpontjában a faustiánus hagyomány, az ifjúsági irodalom műfaji jellemzői és Sepsi László *Ördögcsapás* című műve áll. Az elemzés a regény szereplőin, poétikáján és világépítésén keresztül mutatja be, hogyan lehetséges a faustiánus hagyományt mai, fiatal olvasóközönség számára aktualizálni műfajok vegyítésével, szövegközi utalásokkal és reális karakterépítéssel. A három rétegből felépülő regényvilág (a valóság, a virtuális tér és az *Ördögcsapás* mitológikus közege) lehetőséget nyújt az ifjúsági irodalom intermedialis és műfaji keverésére olyan zsánerekkel, mint a cyberpunk, a road movie vagy a weird. Baka kiemeli Sepsi realista ábrázolásmódját is, mely egyszerre ad lehetőséget a tabutémák döntögetésére, valamint műfaji önreflexióra. A második alfejezet a portal fantasy és az ifjúsági irodalom találkozását vizsgálja Huszti Gergely *Mesteralvók hajnala* című regényében. Baka analizise jelentős hangsúlyt fektet a regény különleges nyelvezetére és kétpólusú világépítésére, mely a középkori katolicizmusból merít ihletet, ám sok szempontból reflektál a mi valóságunkra is. A karakterhorizont a regényben lehetőséget ad a műfajok keverésére, valamint a szereplők által megélt valóságok megkérdőjelezésére, melyet az *Óperenciák* szerzője a három főszereplő markánsan eltérő nyelvhasználatának (archaikus, vulgáris és popkulturális) elemzésén keresztül tár fel. A harmadik alfejezetben Baka a disztópia igen populáris műfaját elemzi magyar környezetben, Zágony Balázs *Fekete fény* duológijában, melyet historikus disztópiként olvas. Az elemzés központjában a regények bipolaritása áll, amely megjelenik mind az eszkatologikus és a genetikus történelmi modellt ötvöző világépítésben, mind az alábbi három fő problémakör tematizálásában: jólét vs. nincstelenség, fejlettség vs. elmaradott-

ság, adósság vs. szabadság. A két kötet analízisében helyet kap a családi kapcsolatok fontossága, valamint a történet antiautoriter üzenete is. Kitüntetett fontosságú az írás is a történetben, amely számos alkalmat ad a műfaj metasztílus önreflexiójára is.

A szerző elemzéseiből az is kiderül, hogy a kortárs ifjúsági irodalom markáns jellemzői közt szerepel a popkultúra fókuszú intermedialis utalásháló, a filmszerűség és az egyedi nyelvezet. Ezek jól illusztrálják a zsáner fluiditását és gyakran alkalmazott önreflexivitását is. Több műben is megfigyelhető a videójátékok topikalizálódása, a virtuális tér és a valóság közti határok elmosódása, valamint a fiatalok beszédmódját lekövető szókészlet használata. A gyermekkönyvek elemzéséhez képest ezekben a művekben még jobban felerősödik a problémák és tabuk ítélezésmentes, nüanszolt ábrázolásmódja, pontosan illeszkedve a műfaj célközönségének életkorához, melyre általánosságban is a határok feszegetése és a tabuk megkérdőjelezése jellemző.

Ahogy a fűszövegben is olvasható, a kötet sokszínű közönséget céloz meg: nem csak akadémikusok számára biztosít információt, pedagógusok és egyetemi hallgatók is profitálhatnak a könyvben található elemzésekből. Ezt jól illusztrálja a könyv utolsó fejezete, melyben Baka a gyermek- és ifjúsági irodalom kutatásának legfrissebb eredményeit veszi górcső alá három publikáció recenziójával. A kötet ezzel is hivatott hangsúlyozni a gyermekirodalom akadémiai egyenjogúságát a „felnőttirodaloméval”. Baka alapos recenziói két gyűjteményes kötetre és egy monográfiára fókuszálnak. A *Mesebeszéd*. A *gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve* kötet és a „...kézifékes fordulást is tud”. *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról* című mű egymás társkötetei mind szerkesztőit, mind témáit illetően. Baka átfogó komparatív összefoglalót nyújt a két kötet tematikusan szerteágazó vizsgálódásáról. Végezetül, az *Óperenciák* utolsó alfejezete Petres Csizmadia Gabriella új típusú

mesetipológiját foglalja össze, melyet a kutató *Kontúrkíséletek. A kortárs irodalmi mese vázlata* című monográfiájában publikált. Baka komparatív módon kiemeli az új fejleményeket Petres Csizmadia kutatásában és műfaji tipológiájában, s reflektál a változásokra. A fejezet részletesen kitér Petres Csizmadia fő argumentumaira és hármass műfaji csoportosítására, melynek három fő kategóriáját (népmese, műmese, meseregény) maga a szerző is alkalmazza elemzéseiben az *Óperenciák* első fejezetében. A bemutatott szakirodalom csupán ízelítőt ad a kortárs gyerekirodalom-kutatás legújabb irányzataiból. Érdemes lett volna megemlíteni – különösen a tabudöntögetés, az intertextuális/intermediális utalásháló vagy a transzmediáció kapcsán – olyan jelentős műveket is, mint a *Medialitás és gyerekirodalom* című tanulmánykötet vagy a Hermann Zoltán és Kalavszky Zsófia szerkesztette Irányok a gyerekirodalomkutatásban *Helikon*-különszám, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara gondozta *Tabu a gyermekirodalomban* című esszégyűjtemény, esetleg a hangsúlyosan irodalomelméleti, irodalomkritikai orientáltságú IGYIC Mesecentrum Tanulmányok rovat kéthetente megjelenő online publikáció, vagy nemzetközi szintéren a Kérchy Anna és Björn Sundmark szerkesztésében megjelent *Translating and Transmediating Children's Literature* című tanulmánykötet. Mindemellett, a harmadik fejezet irányítúként szolgálhat mindazok számára, akik szeretnének megismerkedni a gyermek- és ifjúsági irodalom kutatásának friss irányzataival.

Az *Óperenciák* igényes és érdekesítő elemzések gyűjteménye. Baka számos esetben alkalmazza a legaktuálisabb magyar mesekutatási publikációkat, melyek változatosak mind témájukat, mind publikációs platformjukat illetően; a szerző témabeli jártasságát jól illusztrálja alapos informáltsága az internetes publikációk terén is. Nemzetközi kutatásokat is gazdagon alkalmaz az elemzéseiben, miközben nem feledkezik meg a

magyar mese- és ifjúsági irodalom-kutatás jeles eredményeiről sem. A kötet remekül megállja helyét a tanteremben is mint segédanyag gyermek- vagy ifjúsági irodalom oktatásakor. Az *Óperenciák* értékes szakirodalom, mely méltón öregbíti tovább a kutatási terület presztízsét.

Ádám Laura

Pethő László (szerk.): Jászsági Évkönyv 2022. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány, 2022, 244 p.

Három évtized történelmi távlatokban nem hosszú idő, egy ember vagy egy periodika életében azonban már annak tekinthető. A Jászsági Évkönyv 2023-ban ünnepelheti fennállásának 30. évfordulóját, ami mindenképpen elismerést érdemel, hiszen a tudományosság helyi orgánumainak léte gyakran a különböző pályázatoktól s a támogatói adományoktól függ. A tavaly napvilágot látott jubileumi, 30. kötet kapcsán érdemes néhány szót szólni az eltelt évtizedekről. A Jászsági Évkönyv eddigi „termése” több mint 9 000 oldal, amely a helyben vagy távolabb élő alkotók munkájának gyümölcse. (Hasonlóan fajsúlyos alkotása ennek a tudományos körnek a 2010-es évek közepén megjelent háromkötetes Jászberény története című munka, amely a kezdetektől szinte napjainkig mutatja be a város történelmét, s az évkönyv kötetével együtt immár a világhálón is elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban.) A Jászsági Évkönyv szerkesztője, „éltetője” mindvégig Dr. Pethő László nyugalmazott egyetemi docens volt, akinek az első számhoz írott „hitvallása” a mai napig meghatározza az évkönyv szellemiségét. E periodika a tudomány és a művészet területén alkotó emberek számára publikációs lehetőséget nyújtva össze kívánja gyűjteni a térségre vonatkozó értékes anyagokat, miközben multidiszciplinaritásra is törekszik.

Ezek a szempontok jól érvényesülnek a szóban forgó 30. kötetben is.

A kiadványban összesen 30 szerző hosszabb-rövidebb munkája szerepel, akiknek zöme a Jászság területén él, de szép számmal akadnak az ország más vidékein (Budapesten, Tatabányán, Szegeden stb.) lakó alkotók is. A fiataloktól az idősebbekig terjed a szerzői gárda életkori spektruma, hiszen gimnáziumi tanuló és nyugdíjas is szerepel a kötetben helyet kapó személyek között. Foglalkozás tekintetében is legalább ilyen sokszínű a kép, a tudományos élet képviselői mellett esztergályos, tűzoltó is publikálási lehetőséghez jutott az évkönyv hasábjain. A kötetben szereplő írásokat azonban összeköti az, hogy a szerkesztő az évkönyv hagyományaihoz illő módon a Jászsághoz kapcsolódó értékeket kívánta összegyűjteni.

A kiadvány öt nagyobb egységbe osztva sorakoztatja fel a szövegeket: Művészet, História, Irodalom, Világot látó és alakító jászságiak, Nézőpontok. Az első szakaszban olvashatunk Jászberénynek a Csontváry Kosztka család életében betöltött szerepéről, itt kapnak helyet különböző művészekkel készített interjúk, róluk szóló portrék, s ugyancsak e szekcióban található a jászárokszálási Szentháromság-templomról a településmonográfia megjelenésének apropóján készült rövid tanulmány is. A második csoportba tartozó közlemények a Jászság és más vidékek kapcsolatához szolgáltatnak adalékokat világotutató tanárok, tudósok, katonák életútjának bemutatásával.

A kötet közepe táján a szerkesztőség által meghirdetett irodalmi pályázatra beérkezett alkotások (novellák, illetve versek) szerepelnek. Ezek a munkák elsősorban a régió lelkületét, szellemiségét, az alkotók által képviselt értékeit igyekeznek felvillantani. A következő szekcióban az érdeklődő olyan jászsági származású emberekkel olvashat interjúkat – akad köztük sportoló, orvos, pap vagy éppen villanyszerelő –, akik bár sok esetben külföldön élnek, mégis megőrizték a magyarságu-

kat, a hazaszeretetüket, a régióhoz való érzelmi kötődésüket. A kiadvány utolsó részében szerepel egy rövid tanulmány a térség hulladékgazdálkodásáról, a német tűzoltókkal fenntartott kapcsolatokról és Jászárokszálási turizmusáról.

A Jászsági Évkönyv 30. kötete méltó darabja a sorozatnak, a benne közölt írások tartalmasan, sokszínűen mutatják be a térség alkotói hagyományait, szellemiségét, örökségét. A tudományosság, a szépirodalom és az interjú egyaránt a helyi értékek feltárásának a szolgálatában állnak, s békésen megférnek egymással a kötetben belül. Remélhetőleg még hosszú időn át fennállhat a Jászsági Évkönyv, hogy újabb és újabb jubileumokat ünnepelhesen.

Bodnár Krisztián

Kiss Zsuzsanna: Az egyedüli tér. Társas élet és közélet Zala megyében a neoabszolutizmus korában. Budapest, Kijárat Kiadó, 2020, 243 p. /Compass, 1./

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának Összehasonlító Történelmi Szociológia Tanszéke 2020-ban Compass címmel új történelmi könyvsorozatot indított. A széria egyes kötetei a létrehozók szándéka szerint irányítóként, útmutatóként szolgálnak majd a társadalomtörténelmi kérdések iránt érdeklődők számára. A sorozat első darabja, Kiss Zsuzsanna szóban forgó monográfiája valódi irányító lehet, hiszen a szerző egy kevesek által kutatott témával – a neoabszolutizmus időszakában visszaszorulásra kényszerített Zala vármegyei közélettel – foglalkozik e művében. Kiss számára viszont nem ismeretlen ez a terep: szakdolgozatában, majd doktori értekezésében is e kérdéskört boncolgatta, s ezekből nőtt ki jelen munkája. S hogy mi e kötet központi gondolata? A választ az előszó adja meg: a szerző arra kíváncsi (és az eddigi tudományos pályafutása során is behatóan vizsgálta ezt a kérdést), hogy „milyen szerepe

volt, milyen szerepe lehetett egyáltalán az önszerveződés tereinek egy, a nyilvánosságot, az állampolgárok találkozásait, szervezkedését, öntevékenységét messzemenően felügyelő és korlátozó politikai berendezkedés idején, a neoabszolutizmus korában”. (7. p.)

A kötet főcíme utalás Mocsáry Lajos A magyar társasélet című, 1855-ben megjelent művére, s a szerző többször is hivatkozik e klasszikusra, sőt, vonatkoztatási pontként tekint erre a munkára. Kiss meglátása szerint ugyanis Mocsáry Lajos olyan programot fogalmazott meg az elnyomatás időszakában, amely alapul szolgálhatott volna a korabeli társadalom átalakulásához: „a társas élet nemcsak a közlétről szóló eszmecsere helyévé kellett hogy váljon, hanem – legalábbis Mocsáry várakozása szerint – a hosszabb távú, mélyreható társadalmi változásoknak is ez a tér biztosíthatta volna az alapját.” (12. p.) A kötet végéhez közeledve ennek a kijelentésnek egy parafrázisát olvashatjuk, amely szintén az egyesületeknek a polgárosodásban játszott szerepét érinti: „nehéz pontosan felmérni, mennyiben tudtak az egyesületek valóban a társadalmi »közeledés, eszmesúrlódás, ismerkedés« terepei lenni, ahogyan Mocsáry Lajos (el)várta.” (188. p.)

A hét fejezetre tagoló monográfia első, Értelmezési keret címet viselő fejezetében a fentebb említett, Mocsáry-féle elképzelésből kiindulva Kiss Zsuzsanna a társas élet fogalmának korabeli jelentéseit elemzi, s rámutat arra, hogy a neoabszolutizmus idején sem halt el a politizáló közélet, sőt, továbbra is dinamikus térként létezett. Az egység második felében a szerző azoknak az 1970-es évek közepétől megjelent fontosabb magyar szakirodalmi munkáknak a vezérgondolatait ismerteti, amelyek a közélet történeti jelentőségével foglalkoztak, és felvillantja a történetírás módszertanában, látószögeiben, kutatási irányjaiban azóta bekövetkezett változásokat is.

A következő szakasz elméleti-köztörténeti áttekintést nyújt a közélet korabeli fórumairól. Kiss Zsuzsanna értelmezése szerint a nyilvánosságot „az ismeretszerzés helyének, az értékek, gondolkodásmódok, viselkedések

közvetítésére alkalmas fórumok összességének” (31. p.) lehet tekinteni. Mindazonáltal a szerző nem csupán a valós, fizikai helyeket tekinti ilyen fórumoknak, hanem egyebek között az írásbeli vagy a szóbeli kommunikációt is. A közéletnek három olyan szegmensét állítja a monográfia középpontjába, amelyek az elnyomatás időszakában is a társas élet színtereiként szolgáltak: ezek a sajtó, az egyesületek s a félnyilvánosság helyei.

Az elméleti jellegű fejezeteket követően Kiss Zsuzsanna vizsgálódásának fókuszát egyre inkább a kötet címében jelzett téma felé közelíti, s a 19. század közepi Zala vármegyét, illetve annak társadalmát és közigazgatását mutatja be. Az 1848–49-et követő időszak közigazgatási változásai közül az egyik legjelentősebb a megyék autonómiájának megszűnése. Zala azonban sajátos helyzetben volt, ugyanis nem rendelkezett megyei öntudattal, számos törésvonal (földrajzi, társadalmi, vallási, politikai, gazdasági stb.) osztotta kisebb-nagyobb egységekre a helyi társadalmat. A szerző ebben az egységben részletesen vizsgálja a vármegye közigazgatási apparátusát, a nemességnek mint politikai vezető rétegnek a választásokban játszott szerepét, s megfogalmazza a kutatás további kérdéseit. Ezek közül kiemelhetünk néhányat, például: hozzájárult-e a nyilvánosság fórumai a megyei öntudat kialakulásához; kiket tudtak megszólítani az egyes fórumok és milyen üzenetekkel; milyen érdekek mentén és milyen célok elérésére hoztak létre különböző egyesületeket?

Önálló fejezet szól a korabeli Zala vármegye sajtójáról, amelyről Kiss Zsuzsanna kimutatja, hogy különböző okoknál fogva (cenzúra, nehézkes terjesztés, a lakosság alacsony szintű alfabetizációja) csak korlátozott hatással lehetett a vármegye népére, azaz a törvényhatalóság helyzete e téren nagyjából hasonlított az ország többi részéhez. A szerző részletesen bemutatja néhány regionális lap sorsát, s vizsgálja azoknak a polgárosodásban játszott szerepét. Egy másik nagyobb egység a korabeli helyi egyesületeket térképezi fel, a szerző azonban nem statikus állapotokat rögzít, hanem több évtized forrásait vallatja. Ezek

alapján megállapítja, hogy a neoabszolutizmus idején kevés új egyesület keletkezett Zalában, azok is inkább már a modernebb típusú, speciálisabb szervezetek voltak. Habár Kiss Zsuzsanna felhívja a figyelmet a viszonylagos forráshiányra, mégis tud adni rövid jellemzést néhány jelentősebb lokális egyesületről, jóllehet a tagság összetételét éppen emiatt nem tudja elemezni.

A következő fejezet a Zala Megyei Gazdasági Egyesület példája és iratanyaga alapján vizsgálja az egyletek és a nyilvánosság korabeli viszonyát. A ZMGE elsősorban szakmai szerveződésnek minősült, de szoros kapcsolatban állt a politikai élettel is. Habár voltak nyilvános rendezvényei az egyesületnek, és a hivatalos lap is igyekezett nyitni a vármegye lakossága felé, a tagságon belül fennmaradt a rendies különállás. A megye többi egyesülete még kisebb hatással tudott lenni a lakosságra, annak ellenére, hogy az 1850-es évek közepétől kezdett fellendülni a közélet.

A kötet utolsó része a nem intézményesített nyilvánosság – azaz a félnyilvánosság – tereit veszi górcső alá. A szerző elkülöníti egymástól a hagyományos és a modern színtereket; az első csoporthoz sorolja például a vallási ünnepségeket és a magánbálokat, míg a másodikhoz a városi szabadidő-eltöltési lehetőségeket (színházak, fürdőkultúra, zenészek, eróművészek fellépései stb.). A hatalom ugyan itt kevésbé tudta érvényesíteni erejét, e területek mégsem tudták teljes mértékben polgáribbá változtatni a társadalmat, mert a régi választóvonalak helyébe most újabbak léptek.

Kiss Zsuzsanna monográfiája egy vármegye közéletét mutatja be egy drámai időszakban. Habár a Habsburg-önkényuralom több-kevesebb sikerrel ellehetetlenítette a korabeli politikai élet működését, a túlélés és a polgárosodás iránti vágy a társas életben felszínre tudott törni. A kötetben bemutatott színterek egyrészt bizonyos mértékű lehetőséget nyújtottak a társadalom rendi korlátainak lebontásához, másrészt a hatalommal való szembenállás bástyáivá is válhattak, így megtartó erőttel biztosítottak egy szűkebb vagy tágabb közösség számára. Habár a társadalmi egyenlőtlen-

ségek mind a korabeli Zala vármegyében, mind Magyarország más részein is újratemlődtek a rendiség felbomlása utáni időszakban is, a társas élet terei mégis alapvető jelentőséggel bírtak az önkényuralommal szembeni ellenállásban és a polgárosodás elindulásában. Ennek állít emléket Kiss Zsuzsanna kötetébe, amely hatalmas anyagot mozgat meg, levéltári iratoktól kezdve a kiadott forrásokon és a sajtótermékeken keresztül a szakirodalmi művekig. A fentebb bemutatott monográfia nem csupán a korabeli Zala vármegye múltja, hanem a neoabszolutizmus kora iránt általánosságban is érdeklődő olvasók, történészek számára is hasznos és érdekes lehet.

Bodnár Krisztián

Szilágyi Márton: Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”. Budapest, Reciti Kiadó, 2021, 266 p. /Vitae, 3./

A Reciti Kiadó Vitae címet viselő sorozatában az egyes szerzők különböző írói életutak monografikus feldolgozását végzik el, legyen szó ismertebb (Arany János) vagy kevésbé ismert (Bodrogyhy Papp István) alkotókról. A széria harmadik kötete egy mára már jórészt elfeledett író – Lisznyai Kálmán – mutat be, akit sok kortársa jeles művészként tartott számon. Ám Szilágyi Márton e monográfiája nem egyszerűen életrajz, annál sokkal több: Lisznyait mint magánszemélyt és mint alkotót korának társadalmában helyezi el, ily módon az aktuális kutatási tendenciákba illeszkedik. Amint arra a kiadvány főcíme is utal, a Magyarországon csupán néhány évtizede művelt mikrotörténet módszerével dolgozott a szerző, a „hétköznapi ember(ek)re” irányítva a kutatás fókuszát. Az utóbbi években egyre többen fordulnak a társadalomtörténeti-mikrotörténeti megközelítés felé, s magának Szilágyinak is több kötete (például a Csokonai Vitéz Mihályról készült életrajza) is bizonyítja azt, hogy az irodalomtörténet-írás is gyümölcsözően használhatja fel a történetírást

némely módszerét. A monográfia alcíme tovább erősíti az írói életpálya társadalmi determináltságát: az „irodalmi gépezet” szó szerkezet jelzi azt, hogy a rendiség utolsó évtizedeitől kezdődően a művész és a társadalom kapcsolata gyakran egyre szorosabbá vált, megszületett a társadalmi igény az ilyen jellegű „szórakozásra”. A Gépezet szónak ugyanakkor lehet egy kissé komor mellékíze is: az olvasóban felidézheti azt a képzetet, hogy kialakulóban volt egy, az embert sokszor maga alá gyűrő, szinte önmagát építő, személytelen rendszer (hadd ne mondjuk: hatalmi ág), az egyén egyszerre válhatott az irodalom formálójává és kiszolgáltatottjává. Ily módon a gépezet főnévben benne rejlik némi ambivalencia, amelyet többek között éppen Liszniai sorsa is reprezentálhat: ő volt – ma divatos szavakkal élve – korának egyik első „sztárja”, „celebje”, ám részben e rendszernek is köszönhette züllesztését és pusztulását is.

Szilágyi Márton Liszniai-biográfiája a szerző 2001-ben megjelent kötetének újraírt változata. Ennek az újragondolásnak több tényező is létjogosultságot biztosít: egyrészt az azóta eltelt időszakban felhalmozódtak a módszertani tapasztalatok, s új források is napvilágra kerülhettek, másrészt Liszniai alakja az elmúlt két évtizedben sem váltotta ki a(z irodalom)történések érdeklődését. Amint arra a szerző is felhívja a figyelmet a kötet bevezetésében, Liszniai Kálmán esetében – sok más írónktól, költőnkől eltérően – nincs életrajzi narratíva, s ez egyszerre hordozhat magában előnyöket és hátrányokat. Szilágyi e monográfiájának egyik sarkalatos kérdése éppen az, hogy „miképpen lehetséges számos apró, önmagában nyilván jelentéktelen mozzanattól összerakni egy, az életrajz egészére vonatkozó narratívát”. (10. p.) Liszniai személye és munkássága talán önmagában is érdekes lehet (noha a költeményeit nem tarthatjuk kiemelkedő színvonalúaknak), de legalább ilyen izgalmas annak feltérképezése, hogyan próbált Liszniai megfelelni a társadalom szerepelvárásainak, s hogyan formálta a társadalom azt a figurát, amelyet a költő pályája során eljátszott. S ezt még különlegesebbé teszi az a

tény, hogy a magyarországi rendiségből a polgári létformába való átmenet időszakában zajlott le ez a történet. Ez az időszak ugyanis részben felbomlasztotta a korábban létezett társadalmi kötelekeket, s lehetővé tette addig ismeretlen életformák kialakulását (ilyen volt például a művei áruba bocsátásából élő művész archetípusa is).

A tizenegy fejezetből álló monográfia a bevezetést követően részletesen beszél arról, hogyan és milyen írói szándékokkal jelent meg Liszniai Kálmán alakja különböző szépirodalmi munkákban (például Krúdy Gyula egyik írásában), majd a születésétől a haláláig végigköveti a költő pályáját. A székely közösségből a kora újkorban kiszakadt család végül Nógrád vármegyében lett birtokos, s tisztviselőként beépültek a helyi nemesség soraiba – igaz, „csupán” alacsonyabb pozíciókat töltöttek be. A fiatal Liszniai a nógrádi reformátusok tipikus iskoláztatási útját követte, az eperjesi gimnáziumban bekapcsolódott az önképzőkör munkájába. Jogvégzett ember lett, és bár egyre bővülő irodalmi kapcsolatokat alakított ki, 1847-ben mégis a vármegyei hivatali karrier mellett döntött. 1848-ban Pestre költözött, különböző sajtótermékekben publikálta az írásait, majd hadi történetírói feladatokkal bízták meg, de ezekből semmit sem teljesített. Ennek ellenére a szabadságharc leverése után őt is kényszerrel besorozták a birodalmi hadseregbe, ami Szilágyi Márton kutatásai szerint traumatikus élményt jelentett a mindössze 26 éves Liszniai számára. 1851-ben (rokkantként) leszerelt ugyan, de hivatalt nem vállalt, így részben kényszerűségből is a művészetlet kellett választania.

Habár Liszniai Kálmán már az 1840-es évek közepén is népszerű volt a fiatalság körében, igazán az 1850-es évektől megjelent műveivel (például a *Palóc dalokkal*) vált ismeretebbé. Fokozatosan megteremtette a magyar irodalmi életben szinte mindig és mindenütt jelen lévő irodalmár és közszerelő alakját, de miközben tisztos honoráriumokat kapott a műveiért, képtelen volt a tökefelhalmozásra. Élete utolsó időszakában a Vahot Imre által szervezett irodalmi estek (a „dalidók”) egyik

rendszeres szereplője volt, ám mindez zaklattott életvitellel járt együtt, egyre erősödött Liszniai alkoholizmusa, s a költő 1863-ban, mindössze 39 évesen el is hunyt. A rövid ideig tartó „tündöklése” a halálát követően kezdett megszűnni, már a nekrológokban is sokszor mérsékelt lelkesedéssel esett szó a munkássága színvonaláról, s kisvártatva szinte teljesen elfeledett alkotóvá vált.

Szilágyi Márton elbeszélésében Liszniai Kálmán olyan személyként jelenik meg, aki ugyan szinte predesztinálva volt a nemesség tipikus vármegyei hivatalviselésére, ám még diákként vonzani kezdte az irodalom. Ez szerepkonfliktust eredményezett nála, ugyanis választania kellett a rendi struktúrában maradás és a művészet (s ezzel párhuzamosan két lakhely: Nógrád vármegye és Pest) között. Kapcsolati hálóját részben megörökölte, részben maga építette ki, s hamar neves költővé vált. Az 1850-es években versei mellett az „ellenzékiességével” és a költekezésével szerzett további népszerűséget, az átalakuló irodalmi intézményrendszer keretei között is megtalálta a helyét. Az ambivalenciát azonban talán jól tükrözheti az a tény, hogy míg életében „sztárként” kezelték, életműve nem bizonyult maradandónak, s a személye sem váltott ki különösebb érdeklődést az utókorból. Szilágyi Márton Liszniai sorsán keresztül egy lehetséges köznemesi pályafutást mutat be, amelyhez háttérként – de nem „díszletként”, hanem nagyon is meghatározó tényezőként – a korabeli társadalmi átalakulás szolgált. E

monográfia hitelesen és részletesen be tudja mutatni az egyén és az irodalmi intézményrendszer közötti kölcsönhatást, egyúttal arra is példát hoz, milyen módszerekkel rajzolható meg a korabeli irodalom (tágabb értelemben a közélet) nem első vonalbeli szereplőinek életútja.

Noha vélhetően továbbra sem fog szignifikáns mértékben megnőni az érdeklődés Liszniai Kálmán élete és munkássága iránt, a fent bemutatott kötet mégis jelentős teljesítmény, hiszen egy sajátos költői pályáivet mutat be, s a „Liszniai-jelenség” társadalmi összefüggéseit is láttatni tudja. A mintegy húsz lapot kitevő irodalomjegyzék jól jelzi a szerző teljességre való törekvését a források felhasználása terén, s a monográfia függeléké számos értékes adalékkal szolgál az olvasónak (itt sorakoznak például Lisznainak a *Hölgyfutár* című lapban megjelent verseinek bibliográfiai adatai, valamint szintén e szekcióban láthatunk öt fekete-fehér felvételt a költőről). Szilágyi Márton e kötete ugyan elsősorban az irodalmárok számára jelenthet csemegét, de haszonnal és élvezettel forgathatják a történészek is, s mindazok a „laikusok”, akik érdeklődnek a múlt és a fordultatos életpályák iránt. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ha a későbbiekben valaki Liszniai Kálmán életútját és munkásságát szeretné kutatni, nem kerülheti meg ennek a monográfiának az alapos áttanulmányozását.

Bodnár Krisztián

Számunk szerzői

Ádám Laura (1999)

anglisztika mesterszakos hallgató (Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország)

Bašić, Goran (1961)

politológus (Társadalomtudományi Intézet; Etnikai Kutatóközpont, Belgrád, Szerbia)

Bodnár Krisztián (1984)

történész, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Cserniczkó István (1973)

nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Pannon Egyetem; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász, Ukrajna)

Gaučík István (1973)

történész (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Hollósi Gábor (1976)

tudományos főmunkatárs, a történelemtudományok habilitált doktora (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest, Magyarország)

Janák, Viktor (1991)

történész, doktorandusz (Památník Zámeček, Pardubice; Západočeská univerzita, Plzeň, Csehország)

Lampl Zsuzsanna (1959)

szociológus, író, újságíró (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Lengyel Ákos (1992)

doktorandusz (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Polgár Anikó (1975)

irodalomtörténész, költő, műfordító (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)

történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Vataščin Péter (1987)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Forum

Social Sciences Review

Társadalomtudományi Szemle

Content:

László Öllös

Hungarian–Slovak
Reconciliation
and the National Peace

László Gyurgyík

The Ethnic Composition
of Slovakia's Municipalities,
Based on the Data
of the 1950 census

Zsuzsanna Lampl

The Primary Results
of the last Hungarian
Identity Survey in Slovakia

István Lanstyák

Language Problems,
Language Related
Social Problems,
Metalinguistic Activities

Attila Simon

National Holidays
and the Hungarians
in Slovakia in 1919

Ágnes Tóth

The 1968 Resolution
on the Situation of the
Nationalities in Hungary

Judas Everett

Combatting
Illiberalism
in the Heart
of Europe:
Lessons from
Slovakia

Reviews

2021

5

Coming soon:
FORUM SOCIAL SCIENCES REVIEW 2023/5.

Folyóiratunk nyílt hozzáférésű, keresse a forumszemle.eu honlapunkon.
Olvassa vagy töltsse le ugyanitt évi 4 magyar lapszámunk mellett az 5., angol nyelvűt is.

Our journal is open access, visit forumszemle.eu.
Read or download our 4 Hungarian issues a year and our 5th issue in English.

Forum Social Sciences Review Társadalomtudományi Szemle

Content:

Lukács Novotný
Tensions and indications to now are lying, Czechoslovak domestic policy is on the path towards a gradual transformation of the nation state into a state of nations*

István Csizmóska – Csilla Fedinec
The convergence of languages in the Linguistic landscape of Transcarpathia in Czechoslovak Republic (1919-1939): a partial analysis

László Gyurgik
Que ideas? The number of Hungarians in Slovakia based on nationality and mother tongue data of the 2021 census

Béla Mester
The legacy of the Common Sense in the Public Philosophy of European Modernity

Ahmet Kaan Akyüz
Robert College During the Years of Conflict: 1908-1918

Radoslava Bihňáková
Citizens or non-citizens – discrimination against the Russian minority in the Baltics

Gábor Kovács
New Wine in old bottles? Classical notions of political philosophy as a changed political reality

Book reviews

2022

5

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomról:

Lasztyák István
A nyelvi információs és a formális szöveg

Petlei Lajosné
Nyelvtudományok és iskolai társulások a határon túli magyar iskolákban

N. Nagy Péter
A nyelvi és a tudománytörténeti problémák

Nathó Anna
Társadalomtudomány, kisebbségi lét, vezető elvű társadalomtudomány

Orbán Melinda
A kisebbségi tevékenységei Kárpátalján

Godrácz Attila
A Magyar Államokéletről írtak benévezése a zempléni házakban

Kerényi Éva
A turizmus kezdetei Gömörben

Közlemények
László Árpád
A. Gegey, András

Oral History
Bátor Adám

Könyvek

2023

1

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomról:

Fedinec Csilla
A nemzeti kisebbségvezető szülő ukránjai törvény

Maruszcsó Erik
Nyelvrozgatóim lengyel megfogalom 1938–1944

Svetlana Sorová
Politikai participáció a nemzeti kisebbségvezető szülői közösségi szervezetekben

Koltics József
A romákra való egyetemes megközelítés a Kárpát-medencében

Ótvös Anna
Dr. Orbán Melinda (1919-és levele a kassai Városi Lakóházhoz)

Misod Katalin
Sas Andor életéről tevékenysége

Csiby Zoltán
Sas Andor és a szlovákiai magyar irodalom

Csanda Gábor
Sas Andor posztumusz publikációi

Sas Andor
Az orosz veszedelem iródtársai társaságában

László János
Szégyenkezés a magyar Grimm-filológus világ megrövidítéséhez

Szarka László
Kisebbségvezetői folyóiratok Szlovákiában és Magyarországon

Könyvek

2023

2

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csillizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ár: 3 € • 2023. szeptember • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • September 2023 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>